

HUMANETTEN

Om HumaNetten
Tidigare nummer

NUMMER 18
våren 2006

HumaNetten utges av Institutionen för humaniora, Växjö universitet.

ISSN: 1403-2279

INNEHÅLL:

Karin Antonsson, Föreställningar om folkbiblioteket – Den diskursiva konstruktionen av ”folkbiblioteket” i tre artiklar ur tidskrifterna *DIK-forum* och *Biblioteksbladet*

Zara Bersbo, Kvinnors deltidsarbete – en fråga om rättighet eller tvång? Debatten om gifta kvinnors deltidsarbete i den svenska riksdagen 1942

Ulf Carlsson, Maria Lang – Idyll och ideologi

Attila Lajos, Muntlig historia: mer än vetenskap?

Aktuellt

Nytt i institutionens skriftserier

Observera att författarnamn, artikelrubriker, hänvisningar etc. också är **klickbara länkar!**

Föreställningar om folkbiblioteket

Den diskursiva konstruktionen av ”folkbiblioteket” i tre artiklar ur tidskrifterna DIK-forum och Biblioteksbladet

Av Karin Antonsson

1 Inledning

De allmänna bibliotek som går under benämningen folkbibliotek har i Sverige en historia som tar sin början på 1800-talet. Folkbibliotekens verksamheter och uppgifter har dock genom tiderna förändrats i relation till de värderingar och normer som genomsyrat samhället utanför. Folkbiblioteket som samhällselig institution kan därmed sägas vara föremål för intresse- eller maktkamp.

En dimension av makt är den som brukas beskrivas som ”makten över tanken”. Detta innebär att makt kan utövas genom formande av föreställningar och idéer hos individerna. Hur vi talar om saker och företeelser blir med ett sådant synsätt viktigt att undersöka, då talet avslöjar vissa tankemönster hos den som talar och därigenom hos det omgivande samhället.

Jag kommer i den text som följer att försöka ringa in talet om folkbibliotek i två för svenskt biblioteksliv centrala tidskrifter. En sådan undersökning blir även viktig av den anledningen att en skribent i en sådan tidskrift har möjlighet att påverka, återskapa och förändra tankemönster hos de människor som är hennes eller hans läsare.

2 Syfte och frågeställningar

Mitt syfte är att analysera den diskursiva konstruktionen av ”folkbiblioteket” i tre artiklar ur tidskrifterna *Biblioteksbladet* och *DIK-forum*. Eftersom en viktig del i diskursanalysen är att se hur diskurser förändras över tid är de valda artiklarna från olika årtionden: 1980-talet, 1990-talet och 2000-talet. De frågeställningar som jag försöker besvara är:

- Vilka föreställningar om folkbiblioteket framkommer innehållsligt i artiklarna?
- Vilka föreställningar om folkbiblioteket framkommer språkligt i artiklarna, d.v.s. i meningsbyggnad, ordval och bildspråk?

3 Metodologiska utgångspunkter

Min metodologiska utgångspunkt är diskursanalytisk. Jag ansluter mig därmed till diskursanalysens teoretiska utgångspunkter, vilket innebär att jag betraktar språket som avgörande i formandet av verkligheten. Det är genom språket den politiska och sociala verkligheten konstrueras. Fastän verkligheten finns utanför språket, är det genom detta den får sin betydelse (Bergström och Boréus 2002: 234f). I den anglosaxiska inriktningen inom diskursanalys – vilken jag även ansluter mig till i denna text – ses språket som ett teckensystem där termerna eller tecknen, inte har någon given innebörd (a.a.:229). Tecknen består av dels ett ut-

tryck, d.v.s. ett namn eller en beteckning, dels av ett tankeinhåll d.v.s. en föreställning om tecknet. Tecknet ”man”, för att ta ett exempel består av det talade eller skrivna ordet ”man” och ett tankeinhåll, det vi associerar med ordet ”man”. Exempel på det senare skulle till exempel kunna vara ”aktiv” ”stark” ”ishockeyspelare” eller ”präst”. De innehåll vi tillskriver tecknen varierar beroende på vilka filter vi betraktar världen genom. Alla associerar således inte samma saker till ordet ”man”. En diskurs kännetecknas dock av att den reducerar mångtydigheten hos tecknen och tillskriver dem skenbar stabilitet (a.a.). Diskurser kan därmed sägas konstituera maktförhållanden, eftersom det språkliga mönstret anses sätta gränser för hur vi tänker och handlar (a.a.:222).

3.1 Genomförande

De konkreta förfaringssätt på vilka diskursanalysen kan användas är många, och måste avgöras av forskningsfrågan. I mitt försök att fånga de tankeinhåll som finns i tecknet ”folkbibliotek” i de olika artiklarna har jag för det första undersökt hur folkbiblioteket beskrivs på textens innehållsliga nivå. För att fånga de mer subtila föreställningarna har jag även använt lingvistisk textanalys och delmetoderna syntaxanalys, metaforanalys och lexikal analys.

3.1.1 Syntaxanalys

Utgångspunkten i en syntaxanalys är att varje språk innehåller olika modeller för att beskriva skeenden (Bergström och Boréus 2000:197). I en syntaxanalys analyserar man hur skeenden beskrivs genom att undersöka olika element i texten. Transitivitet är en term som inom syntaxanalysen används för att beskriva hur meningsbyggnaden uttrycker perspektivet för ett skeende (a.a.). Transitiviteten har tre grundstenar: processer, deltagare och omständigheter. *Processer* kan indelas i handlingar eller händelser. En handling utförs avsiktligt av någon, medan en händelse är något som inträffat utan att någon handlat medvetet för det. *Processerna* kan vara materiella, verbala eller mentala. Exempel på en materiell handling är att någon kastar någonting. En verbal process har med tal eller uttryck att göra och en mental process är någonting som sker i vårt inre, till exempel att vi drömmer. *Deltagare* kan antingen vara agenter, de som handlar i skeendena, eller deltagare som påverkas av handlingar eller händelser. Deltagare kan vara mänskliga (mottagare) eller icke-mänskliga (objekt). *Omständigheter* är tider och platser. De olika elementen åskådliggörs och sammanfattas i tabell 1 nedan.

Tabell 1. Modifierad modell för beskrivning av skeenden (Bergström och Boréus 2002:200.)

Processer			Deltagare		Omständigheter
Handlingar			agenter		tid
fysiska	verbala	mentala	Deltagare som påverkas		
Händelser			Mottagare	objekt	plats
fysiska	verbala	mentala			

En grundidé i syntaxanalys är att ställa textens befintliga meningsbyggnad mot andra möjliga konstruktioner. Detta kommer inte i någon större omfattning att göras i denna text. Efter-

som jag intresserar mig för vilka föreställningar om folkbibliotek som finns i de undersökta texterna har jag i den syntaktiska analysen istället undersökt de skeenden i vilka folkbiblioteket förekommer som deltagare, och noterat vilka deltagarroller folkbiblioteket fått i dessa skeenden. Redan detta kan som jag ser det, hjälpa mig att förstå de innehåll som i artiklarna läggs in i tecknet "folkbibliotek". Till "folkbibliotek" har jag här också räknat de ord som på ett tydligt sätt refererar till detta, vilket till exempel "biblioteken" eller "biblioteket" i många fall kan göra. Ett problem i sammanhanget har varit om referenser som t.ex. "vi" och "våra" i texterna syftar på folkbiblioteket eller inte och därmed om de skeenden i vilka dessa förekommer skulle räknas. I de fall de inte har varit helt entydiga har jag valt att inte räkna dem.

3.1.2 Metaforanalys

Metaforer är [...] "uttryck som överför betydelse från ett område till ett annat, ofta genom att likna en abstrakt och komplex företeelse vid något mer konkret och vardagligt" (Bergström och Boréus 2000:217). Metaforer kan sägas belysa vissa aspekter av fenomen, medan de döljer andra. *Begreppsliga metaforer* är gemensamma föreställningar i en kultur, enligt vilka en företeelse begripliggörs i termer av något annat som det inte är. "Tid är pengar" är ett exempel på en begreppslig metafor som kommer till uttryck i språket genom metaforiska uttryck som till exempel "slösa bort tiden" (a.a.:182). *Metaforiska uttryck* brukar delas in i aktiva och inaktiva metaforer. *Aktiva metaforer* är nyskapande metaforer vars innebörd bara kan förstås utifrån sitt sammanhang. *Inaktiva metaforer* är metaforer som tagits upp i vardagsspråket och som framstår som metaforer först vid eftertanke.

Av den orsaken att mitt syfte är att undersöka föreställningar om folkbiblioteket, har jag i mina metaforanalyser först noterat de metaforer som används för att beskriva folkbiblioteket. Därefter för jag en diskussion om vad metaforerna säger om tankeinnehållet i tecknet "folkbibliotek".

3.1.3 Lexikal analys

En lexikal analys behandlar lexikon eller ordval i en text. Utgångspunkten är att de ord vi väljer att beskriva företeelser med säger något om det ideologiska perspektivet. Jag har i de lexikala analyserna undersökt vilka bestämningar som används för att referera till biblioteket, och resonerat om vad dessa kan tänkas säga om innehållet i tecknet "folkbibliotek" i de olika artiklarna.

4 Material och kontext

De analyserade artiklarna handlar alla om folkbibliotek. Artikeln "Livboj i informationsflödet" är skriven av Kerstin Ullander och publicerad i *Biblioteksbladet* 11/1986. Artikeln "Mötesplatser för demokratisk information" publicerades i *DIK-forum* 6/1995 och är skriven av Peter Almerud. Den sista artikeln, "Lust, nyfikenhet och gränslöshet" publicerades i *DIK-*

forum 15/2002 och är även den skriven av Peter Almerud. Innehållet i de olika artiklarna presenteras mer ingående under respektive analys.

Hur man talar om någonting beror till stor del på vilken kontext eller diskursiv praktik man befinner sig i. En viktig del av förståelsen av en diskurs är således att se den i sitt sammanhang. De tre tidningsartiklarna är publicerade i tidskrifterna *Biblioteksbladet* och *DIK-forum*. Båda är inflytelserika tidningar i det svenska bibliotekslivet. I *Biblioteksbladet* granskas internationella kultur- och bibliotekspolitik, biblioteksforskning samt informations- och dokumentationsfrågor. Tidskriften ges ut av svensk biblioteksforening – en ideell, politiskt obunden, bibliotekspolitisk organisation som arbetar för ”ett effektivt och dynamiskt svenskt bibliotekssystem av hög standard, för att den svenska bibliotekslagen tillämpas och utvecklas samt för biblioteken som ett värn för demokrati och yttrandefrihet” (*Svensk biblioteksforening* 2006).

DIK-forum är fackförbundet DIK:s medlemstidning. DIK är en underavdelning till SACO, Sveriges Akademikers Centralorganisation. DIK-yrkena kan fångas in med orden dokumentation, information, kommunikation och kultur. Bibliotekaryrket är således ett DIK-yrke. Medlemstidningen *DIK-forum* ”bevakar förhandlingsområdet och arbetsmarknaden för DIK-yrkena”. Den granskar kultur- och mediapolitik samt rapporterar om vad som händer på de arbetsplatser och inom de yrken där DIK:s medlemmar arbetar (*DIK* 2006).

5 Resultat

Nedan presenteras de resultat analysen av tidningsartiklarna utmynnat i. Artiklarna och deras analysresultaten presenteras i kronologisk med artikeln från 1986 först och artikeln från 2002 sist.

5.1 ”Livboj i informationsflödet” – 1986

Artikeln från 1986, ”Livboj i informationsflödet” är skriven av Kerstin Ullander, biblioteks- och informationschef. Den publicerades i *Biblioteksbladet* nr 11 1986, s.11. Artikeln har en debatterande karaktär. Skribenten vill lyfta fram och argumentera för att bibliotekarier ägnar sig åt läsfrämjande arbete, en uppgift som hon anser riskerar bli åsidosatt eftersom folkbibliotekens informationsdebatt alltmer kommit att handla om ”hur vi på bästa sätt ska kunna tävla med branschorganisationer och andra om att utföra informationssökning åt företaget” (Ullander 1986:11 f). Uppgiften att främja människors läsförmåga är enligt Ullander särdeles viktig i en tid då informationsförmedlingen kommit att domineras av snabba medier som TV och datorer. I texten anges således det läsfrämjande arbetet som folkbibliotekets primära funktion, folkbiblioteket har ett ansvar för människors läsförmåga och läsintresse. Folkbiblioteket betraktas också som en förmedlare av *tryckta* medier, vars funktion ställs i opposition mot snabba medier som TV och datorer. De förra kan leda till kunskap, de senare enbart till information.

Folkbiblioteket förekommer som deltagare i sju av de beskrivna skeendena. Fyra gånger uppträder det som agent och tre gånger som objekt. Folkbiblioteket är alltså agent i textens struktur. Det slags handlingar som det utför är uteslutande materiella – de *arbetar* med det

tryckta ordet, *medverkar* till att överbrygga klassklyftorna i samhället, *underlättar* kunskaps-tilläggnandet och *klarar* uppgifter. Att folkbiblioteket oftast uppträder som agent och får utföra handlingar som normalt sätt bara levande varelser kan göra, ser jag som ett uttryck för en förståelse av "folkbiblioteket" som en institution i betydelsen en samhällelig inrättning med vissa uppdrag och åtaganden. "Folkbiblioteket" används i texten som beteckning för denna institution i sin helhet. De människor som ingår i och upprätthåller denna institution ingår i skribentens förståelse av "folkbibliotek". Det folkbibliotek som uppträder i den här texten är således inte någonting som är knutet till en viss plats eller "död materia" som byggnader eller hus. Dessa är sällan särskilt handlingskraftiga.

Om folkbiblioteken sägs att de är *fantastiska redskap*, vilket jag betraktar som en positivt laddad referent. Folkbiblioteken förstås i denna text som någonting bra. Att hävda att folkbiblioteket är ett redskap är också att beskriva det med en metafor. Ett redskap är, som jag ser det något som inte har ett värde i sig själv, utan används i syfte att uppnå någonting annat. När denna metafor används om folkbiblioteket, som i texten förstås som en institution med vissa uppgifter och åtaganden, är den kanhända ett uttryck för en föreställning om att denna institution ska arbeta för att vissa syften ska uppnås, att den i första hand ska vara nyttig. Den andra metaforen som i texten används om folkbiblioteket är den *livboj* som finns i rubriken "Livboj i informationsflödet". Detta är visserligen inte en metafor som tagits upp i vardagsspråket och kan därmed inte ses som ett direkt uttryck för underliggande kulturella föreställningar. Snarare är metaforen "livboj" ett uttryck för något skribenten medvetet velat säga: informationssamhället med sina snabba medier som TV och datorer är något negativt och nedbrytande, men folkbiblioteket, om det arbetar med tryckta medier och ägnar sig åt läsförmedlande arbete, kan utgöra en motvikt till detta och bidra till konstruktivitet och upplysning. Som jag ser det konstrueras också den metafor som här används om folkbiblioteket, d.v.s. "livboj", i relation för den metafor som används om informationstekniken, d.v.s. "informationsflödet". Denna metafor relaterar i sin tur till den begreppsliga metaforen om informationsteknik som vatten eller vattendrag, där drunkningsrisk föreligger. När skribenten beskriver folkbiblioteket som en "livboj" konstruerar hon det således i relation till ett metaforiskt uttryck som detta folkbibliotek associeras negativt med och som kan inordnas under en begreppslig metafor och en i vår kultur kollektiv förståelse.

5.2 "Mötesplatser för demokratisk information" – 1995

Artikeln "Mötesplatser för demokratisk information" publicerades i *DIK-forum* nummer 6 /1995, s. 13 Den är skriven av Peter Almerud och bygger på en intervju med Anders Gillner, "information manager" på Tekniska högskolan i Stockholm. Gillner får här delge sin syn på folkbibliotekens uppgifter i samhället. Enligt honom kan folkbiblioteken och bibliotekarierna komma att utgöra ett navigeringsinstrument i det totalt oöverblickbara informationen som finns på Internet. Tvärtemot de som tror att IT-utvecklingen kommer att göra bibliotekarierna arbetslösa och "förpassa biblioteken till soptippen" (Almerud 1995:13), menar Gillner att biblioteken kommer att stå i centrum för IT-utvecklingen och bli "mötesplatser för demokratisk information" (a.a.). Enligt Gillner kommer biblioteken att kunna erbjuda människor den

digitala teknik som de själva inte kommer att ha tillgång till inom en närstående framtid. Till exempel kommer människor att kunna komma till biblioteket för att surfa på Internet, maila eller sitta där och samtidigt göra ”multimediala promenader” annorstädes. Folkbiblioteket beskrivs alltså enligt ovanstående både som mötesplatser och som informationspunkter. De har en roll som förmedlare av *information*, vilket tycks innefatta såväl tryckta medier som digitala, även om fokus ligger på det senare.

Folkbiblioteket förekommer som deltagare i elva av textens skeenden. Av dessa är folkbiblioteket agent i tre, som objekt i sju och som plats i en. I textens struktur framträder alltså biblioteket som plats eftersom det oftast påverkas av andras handlingar eller av händelser som ingen kan tillskrivas ansvaret för. Vad är det då för slags objekt? Det är till att börja med någonting som kan förpassas till soptippen av den informationsteknologiska utvecklingen. Detta öde kan tydligen inte drabba bibliotekarierna, men de kan av samma informationsteknologiska utveckling göras arbetslösa. ”Folkbiblioteket” är i texten således inte någonting som innefattar bibliotekspersonal. Det är däremot någonting som kan ”återfå den roll som mötesplats i samhället som de en gång haft”, vilket enligt min förståelse kräver att det står relativt stilla. Dessutom är det någonting som man kan sitta på. Det är som jag ser det således inte institutionen ”folkbiblioteket” med alla de människor som ingår i denna, som åsyftas i texten, inte heller specifika folkbibliotek. Snarare är det de lokaler i samhället som kallas för folkbibliotek och där vissa aktiviteter brukar försiggå som beskrivs.

Att ”folkbiblioteket” i den här texten förstås som lokaler eller platser, bekräftas av lexikonanvändningen. Folkbiblioteken är *mötesplatser* i samhället, *informationspunkter* för demokratisk information, *ställen* och *oöverträffade distributionsformer*. Att säga att något är ”oöverträffat” är också att förse det med en positiv värdeladdning, biblioteken som platser förstås således i denna text som något bra eller positivt. Två av de ovanstående ord som används för att referera till biblioteken är också metaforiska uttryck. En *punkt* är enligt *Nationalencyklopedin* ett ”objekt med läge som saknar utsträckning” (*Nationalencyklopedins Internettjänst* 2006) och en *form* förstår jag som en behållare som kan fyllas med något. Också metaforanvändningen pekar således mot en förståelse av folkbiblioteken som väl avgränsade, materiella företeelser och som något som inte nödvändigtvis innefattar mänsklig inblandning.

5.3 ”Lust, nyfikenhet och gränslöshet” – 2002

Artikeln ”Lust, nyfikenhet och gränslöshet” är publicerad i *DIK-forum* nr 15 2002, s. 14-15. Den är skriven av Peter Almerud och kan enligt min åsikt klassificeras under genren intervju. Informanten heter Larry Lempert och är bibliotekarie inom barnbiblioteksverksamheten på Stockholms stadsbibliotek. Lempert får här berätta om sin syn på folkbiblioteket och folkbibliotekariens roller, samt sina egna arbetsuppgifter. Lempert anser att folkbiblioteket är en kultur- och bildningsinstitution, en ”öppen social arena”. Bibliotekariens och bibliotekets roll är enligt hans mening att väcka läslust och att skapa olika slags möten, till exempel med andra kulturer och mellan människor och idéer. Lempert ställer sig kritisk mot en syn på biblioteket som säger att tekniken i sig är viktig, men poängterar samtidigt att datoriseringen

har ökat bibliotekariernas möjligheter att ge god service. Lempert menar att den niddbild av stränghet och slutenhet som ibland förknippas med biblioteket med ”verklighetens” bibliotek inte stämmer. Tvärtom anser han att biblioteken ”utstrålar en slags öppenhet”, som säger att det står till ens förfogande.

Folkbiblioteket förekommer som deltagare enligt mina beräkningar 27 gånger: 16 gånger som objekt, sju gånger som plats, en gång som både objekt och plats och tre gånger som agent. I textens struktur är folkbiblioteket alltså deltagare som påverkas av andras handlingar. Framförallt är biblioteket någonting man kan tala om, det är oftast deltagare i verbala handlingar. Man talar då gärna om det som en mötesplats, en plats vars betydelse avgörs av vilken bild man har med sig när man kommer dit. Kanske är det något som bibliotekarier berättar om i gymnasieklaser. Det är också en plats där vissa regler gäller, som man kan komma till och där man kan känna sig som en shejk på Harrods. Av undersökningen av de deltagarroller folkbiblioteket fått i denna text drar jag slutsatsen att folkbibliotek framförallt förstås som fysiska platser även i denna text.

Också lexikonanvändningen pekar mot en sådan förståelse; om folkbiblioteken sägs att de är mötesplatser, *öppna sociala arenor, andhål* och *oaser*. Alla dessa referenter beskriver materiellt sett väl avgränsade företeelser. Dessutom sägs att de är *oerhört tillåtande institutioner* och *kultur- och bildningsinstitutioner*, samtidigt som de är *icke-institutionella institutioner*. Om folkbiblioteken förstås som institutioner och vad som läggs in i begreppet blir oklart, när de både sägs vara institutioner och icke-institutioner, . Kvar blir den positivt laddade referenten ”oerhört tillåtande” och orden ”kultur och bildning”. Av detta framgår att folkbiblioteket, vad det än må vara, betraktas som något positivt som har med kultur och bildning att göra.

Några av de ord som används för att referera till folkbiblioteket är också metaforer. Metaforen *andhål* är sammansättning av två ord ”andas” och ”hål”. Att andas innebär att hämta luft och ett hål kan kanske beskrivas som ett ingenting med någonting runtomkring. Användandet av metaforen andhål säger därför kanske mer om förståelsen av världen utanför än om förståelsen av folkbiblioteket som sådant. Det säger enligt min mening att det inte går att andas i världen utanför och att man därför måste hämta den luft man behöver på folkbiblioteket. Trots att metaforen inte säger särskilt mycket om förståelsen av folkbiblioteket i sig kan man fundera över de effekter metaforen kan medföra för folkbibliotekets verksamheter. Varför fokusera på kultur och bildning när medborgarna lider brist på så fundamentala saker som kväve och syre?

En oas är enligt Nationalencyklopedin ”ett grönskande och bördigt område i öken beroende på lokalt god tillgång till sötvatten” (Nationalencyklopedins Internet-tjänst 2006). Användandet av metaforen oas för tankarna i samma riktning som metaforen andhål gör; att folkbiblioteket är en plats där man kan pusta ut och inhämta de nödvändigheter som världen utanför lider brist på. En arena är enligt samma källa ”den sandbeströdda platsen för skådespelet på en romersk amfiteater; i överförd mening en skådeplats i allmänhet” (a.a.). En arena är också en plats där någonting utspelas och som har iordningsställts i underhållningssyfte. Att hävda att folkbiblioteket är en arena kan helt enkelt förevisa att man betraktar det som ett ställe där saker och ting händer. Men

kanske är användningen av metaforen arena också uttryck för en förståelse av folkbiblioteket som något som också är till för underhållning och förströelse.

6 Sammanfattande diskussion

Syftet med den här texten har varit att analysera den diskursiva konstruktionen av ”folkbiblioteket” i tre artiklar ur tidskrifterna *Biblioteksbladet* och *DIK-forum* publicerade 1986, 1995 och 2002. Vilka föreställningar om folkbiblioteket som representeras i artiklarna innehållsmässigt och språkligt, närmare bestämt meningsbyggnad, ordval och metaforer, är de frågeställningar jag har försökt att besvara. Min metodologiska utgångspunkt har varit diskursanalytisk. Analyserna har genomförts med hjälp av metoderna syntaxanalys, metaforanalys och lexikal analys.

I artikeln från 1986, ”Livboj i informationsflödet” beskrivs folkbiblioteket som en förmedlare av tryckta medier vars primära funktion är att främja läsning. Denna uppgift är enligt skribenten extra viktig i en tid då informationsförmedlingen sker med hjälp av snabba medier som TV och datorer. I artikeln ”Mötesplatser för demokratisk information” från 1995 beskrivs biblioteken som förmedlare av information, vilket inte minst innefattar digital information. I denna artikel beskrivs biblioteken även som mötesplatser. Också i 2002 års artikel, ”Lust, nyfikenhet och gränslöshet” betonas folkbibliotekens funktion som mötesplatser. Vidare anses folkbibliotekets uppgift här vara att väcka läslust. Kritik riktas mot den syn på biblioteket som säger att tekniken i sig är viktig, samtidigt betonas datoriseringens ökade möjligheter till god service för bibliotekarierna.

I *meningsbyggnaden* har folkbiblioteket i artikeln från 1986 har huvudsakligen fått en roll som agent. Jag har tolkat detta som ett uttryck för en förståelse av ”folkbiblioteket” som en institution i betydelsen en samhällelig inrättning med vissa typer av uppdrag eller åtaganden. De människor som utför dessa uppdrag och åtaganden ingår i skribentens förståelse av tecknet ”folkbibliotek”.

I artiklarna från 1995 och 2002 har folkbiblioteket istället främst fått en deltagarroll som objekt eller plats. Jag har tolkat detta som en föreställning om folkbibliotek som avgränsade platser, byggnader eller hus och som något som inte nödvändigtvis innefattar mänsklig inblandning.

Lexikonanvändningen i dessa texter pekade likaså mot en föreställning där mänskliga aktiviteter inte är nödvändiga. I artikeln från 1995 är ”mötesplatser i samhället”, ”informationspunkter för demokratisk information”, ”ställen” och ”mötesplatser” ord som används för att referera till folkbiblioteket. Också i artikeln från 2002 används ord som beskriver väl avgränsade företeelser såsom ”mötesplatser” och ”öppna sociala arenor”. I alla tre artiklar används positivt värdeladdade ord för att referera till folkbiblioteken.

De *metaforer* som används för att beskriva folkbiblioteket är i artikeln från 1986 ”redskap” och ”livboj”. Användandet av metaforen redskap har av mig tolkats som en förståelse av folkbiblioteket som någonting som ska tjäna ett visst syfte, användas för att andra saker ska uppnås och som är och ska vara nyttigt. Metaforen livboj kan betraktas som ett nyskapande uttryck för det som skribenten medvetet velat argumentera för: att informationssamhället

med sina snabba medier som TV och datorer är något negativt och nedbrytande, men att folkbiblioteket om det arbetar med tryckta medier och ägnar sig åt läsfrämjande arbete, kan utgöra en motvikt till detta och bidra till konstruktivitet och upplysning. Metaforen livboj ansluter till den begreppsliga metaforen om informationsteknik som vatten eller vattendrag, detta eftersom skribenten i sin framställning av folkbiblioteket som en livboj konstruerar det i relation eller som en antites till det metaforiska uttrycket ”informationsflödet”. Analysen av metaforerna i artikeln från 1995, där folkbiblioteken beskrivs som ”informationspunkter” och ”distributionsformer” visade i enlighet med meningsbyggnad och ordval på en förståelse av folkbiblioteken som väl avgränsade, materiella företeelser och som något som inte nödvändigtvis innefattar mänsklig inblandning. I artikeln från 2002 stod metaforerna ”arena”, ”andhål” och ”oas” att finna. Att beskriva folkbiblioteket som en arena kan i en tolkning visa på en föreställning om folkbiblioteket som ett ställe där saker och ting händer. I en annan tolkning kan användningen av denna metafor ses som ett uttryck för en uppfattning av folkbiblioteket som något som är till för underhållning och förströelse.

Metaforerna andhål och oas förevisar en förståelse av folkbiblioteket som en plats där man kan inhämta livets nödvändigheter, pusta ut och vila.

Kanske är det jämförelsen av metaforanvändningen i de olika artiklarna som tydligast visar hur den diskursiva konstruktionen av folkbiblioteket förändrats över tid. När tecknet ”folkbibliotek” inte längre får betydelse genom att associeras negativt med tecknet ”informationsteknik”, är de metaforer som används om folkbiblioteket inte heller längre relaterade till metaforer som används för att beskriva informationstekniken.

Från att varit en livboj i informationsflödet har folkbiblioteket, som det framträder i artikeln från 2002, själv blivit såsom ett slags vattendrag eller en oas.

Referenser

- Almerud, Peter (2002): ”Lust, nyfikenhet och gränslöshet” i *DIK-forum* nr 15/02.
- Almerud, Peter (1995) :”Mötesplatser för demokratisk information” i *DIK-forum* nr 6/95.
- Bergström, Göran och Boréus, Kristina (2002): *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund.
- DIK [www] Hämtat från: www.dik.se 2006-02-02.
- Nationalencyklopedins Internettjänst, NE.se [www] Hämtat från www.ne.se 2006-02-02.
- Svensk biblioteksforening [www] Hämtat från: www.biblioteksforeningen.org 2006-02-02.
- Ullander, Kerstin (1986): ”Livboj i informationsflödet” i *Biblioteksbladet* nr 11/86.

Kvinnors deltidarbete – en fråga om rättighet eller tvång?

Debatten om gifta kvinnors deltidarbete i den svenska riksdagen 1942

Av Zara Bersbo

Inledning

Är möjlighet till deltidarbete en rättighet eller en mer eller mindre tvingande anställningsform? Detta är på intet sätt någon ny fråga i den svenska politiska debatten utan är en gammal fråga i nya kläder. Historiken kring detta ofta debatterade ämne är med dagens ögon sett något av uppochnervända världen, men ett gemensamt drag över tiden är att oavsett om man har betraktat deltidarbete som en rättighet eller som ett tvång, så har debatten varit genuskodad, d.v.s. man har både direkt och indirekt styrt debatterna om deltidarbete till att handla om kvinnor. Deltidarbete som anställningsform har aktualiserats när näringslivet krävt ökad anställningsflexibilitet eller när det har varit tal om att hjälpa föräldrar att lösa den svåra uppgiften att förena föräldraskap med förvärvsarbete. Forskning på detta område har ofta utgått från att diskussioner om deltidarbete startade på 1960-talet. En annan utgångspunkt har varit att deltidarbete är ett sätt att få ut den, på heltid, hemarbetande hustrun i förvärvsarbete och på så sätt underlätta för henne att kombinera familj och arbete för att tillfredsställa arbetsmarknadens krav på flexibel arbetskraft.¹ Denna diskussion, menar jag, startade inte alls på 1960-talet utan var en het fråga i den svenska riksdagen redan i början av 1900-talet, men återspeglade då andra samhällsintressen och behov än de som senare kom att präglade debatten på 1960-talet.

I den här artikeln har jag fokuserat på de debatter om deltidarbete som fördes i den svenska riksdagen 1942 och som sedermera kom att ligga till grund för en utredning om deltidarbete 1946.² Jag vill visa hur olika genusrelaterade argument användes och vilka bakomliggande motiv som åberopades för att motivera de olika ståndpunkterna i den här arbetspolitiska frågan. Dessa debatter i den svenska riksdagen ställde den delade synen på deltidarbete på sin spets. Var deltidarbete att betrakta som en kvinnlig rättighet eller var det ett könsbundet tvång?

Striden om deltidarbetet

Debatten om deltidarbete kom 1942 framförallt att stå emellan riksdagshögern och de socialdemokratiska kvinnorna. Debatterna fördes i både första och andra kammaren och kan betecknas som både heta och intensiva och hade föregåtts av två likalydande motioner från

1 ”Deltidarbete inom svensk detaljhandel. En genuskritisk studie av arbetstidsmönster” i *Arbetslivsrapport nr: 2004:11*, av Inger Jonsson.

2 ”Betänkande om deltidarbete i allmän tjänst m.m” avgivet av 1944 års deltidstjänstutredning *SOU 1946:71*, s. 19, 20. Debatten fortsatte 1943 genom att ytterligare två likalydande motioner ställdes, något modifierade. Motionerna ledde då till utredning.

två högermän Harald Nordenson, Elis Håstad och högerkvinnan Ebon Andersson. De ansåg att en utredning borde tillsättas för att se över möjligheterna att ge den heltidsarbetande gifta kvinnan rätt till deltidsarbete.³ Vad som tydligt utkristalliserar sig är att båda sidors argument i riksdagsdebatten var mer eller mindre påverkade av tidens särartstänkande om könen. Meningsskiljaktigheterna låg inte i problemet i sig. Den oenighet som fanns partierna emellan låg istället i hur man skulle komma tillrätta med problemet. Vad som framförallt blir tydligt är partiernas skilda syn på den genusrelaterade äktenskapliga arbetsdelningen (privat – offentlig) och könens olika förpliktelser mot samhället i stort.

Det villkorade deltidsarbetet – rättighet eller tvång?

Det gemensamma problemet hos debattörerna, oavsett partitillhörighet var att de tyckte synd om den svenska kvinnan, eller mer preciserat, *den gifta, heltidsarbetande kvinnan*. Hennes arbetsbörda ansågs vara så stor och påfrestande att något måste göras åt hennes utsatta och slitsamma situation. Motionärerna hävdade att en hustrus förvärvsarbete på heltid påverkade hennes tid, ork och kraft i hemmet, vilket fick uppenbara negativa konsekvenser för de övriga familjemedlemmarna och för samhället i stort. Det var framförallt barnen som kom i kläm när mödrarna förvärvsarbetade, hävdade motionärerna. Därför yrkade de på att de heltidsarbetande kvinnorna skulle få *rätt* till deltidsarbete. Högerens tankar om hustrus deltidsarbete bottnade inte i en vilja att få bort kvinnor från arbetsmarknaden för att ge plats åt män som tidigare varit fallet hos främst socialdemokratiska män. Istället grundades deras yrkande i en genuin tanke om kvinnans natur och s.k. naturliga roller. Heltidsarbetande hustrur skulle genom denna rättighet ges mer tid i hemmet och på så vis få möjlighet att odla sina mer naturliga uppgifter i livet.

Motionärerna ha ansett det vara av vikt att i ökad grad söka bereda de gifta kvinnorna möjlighet att ägna sig åt hemmet och framför allt åt sin uppgift som mödrar, och det är därför vi ansett det riktigt att tills vidare begränsa utredningen till att omfatta de gifta kvinnorna.⁴

Rätten till deltidsarbete skulle därmed vara ett villkorat kvinnligt privilegium. Det var inte alla kvinnors rätt till deltidsarbete det handlade om, inte ens alla gifta kvinnors rätt utan det var *den heltidsarbetande hustruns rätt* högern krävde.⁵ Elis Håstad vidgade perspektiven när han påtalade utredningens vikt även för några andra berörda instanser för att: ”tillvarataga samhällets intressen, familjens intressen, hustruns intressen och barnens intressen.”⁶

I riksdagsdebatten stod framförallt de socialdemokratiska kvinnorna eniga i sitt motstånd mot en utredning av frågan. Göta Rosén, Hulda Skoglund-Lindblom, Disa Västberg och Anna Ronnebäck protesterade och frågade sig, varför en utredning endast skulle se över de gifta kvinnornas möjlighet till deltidsarbete. De var visserligen alla överens om att den heltidsarbetande gifta kvinnans arbetsbörda var henne övermäktig men hävdade att det fanns

3 Nordenson, Harald (h), Motion 181 i FK 1942, s. 10. Likalydande med denna motion var Elis Håstad (h) och Ebon Andersson (h) motion 238 i AK 1942 i AK.

4 Protokoll FK 1942, nr:21, s. 116.

5 Protokoll FK 1942, nr:21, s. 116.

6 Håstad, protokoll AK 1942, nr:21, s. 133.

andra vägar att gå för att underlätta dessa kvinnors dubbla arbetsbörda. Göta Rosén gick i polemik mot högerens argument:

Gifta kvinnors rätt till arbete skall icke grundas på deltidarbete. [...] Ju mindre man lagstiftar och utreder för oss kvinnor, desto bättre. Vi vilja icke ha någon särställning. Vi vilja betraktas såsom jämställda med männen på detta område.⁷

De socialdemokratiska kvinnornas krav på total jämställdhet i denna fråga grundades på att de ville försvara och bibehålla kvinnors konkurrenskraft gentemot männen på arbetsmarknaden. Om deltidarbete blev gift kvinnas rättighet, om än frivilligt, skulle det innebära att en del arbetsgivare skulle undvika att anställa kvinnor oavsett civiltillstånd, menade de socialdemokratiska kvinnorna. Alla kvinnor var ju potentiella deltidarbetare.

Folkpartisten Kerstin Hesselgren var även hon emot en utredning om deltidarbete. Hon hänvisade i sitt inlägg till tidigare debatter i den svenska riksdagen där den gifta kvinnans rätt att yrkesarbeta starkt ifrågasatts. Hesselgren påtalade att det infunnit sig en rädsla hos många riksdagskvinnor att hamna i den typen av diskussion igen. Med hänvisning till en i framtiden tänkbar sämre arbetsmarknad och tidigare erfarenhet av debatter i riksdagen om gifta kvinnor och arbete var rätten till deltidarbete för henne inte självklar, trots att den skulle vara frivillig. ”Åtminstone vi kvinnor känna mycket väl till den oerhört starka opinion som trycker på, även om det heter, att det är en frivillig sak.”⁸ Frivilligheten kunde för kvinnors del vid sämre tider leda till ett indirekt tvång att arbeta deltid, menade Hesselgren. Kvinnors möjligheter till egen försörjning sig skulle återigen kunna bli en konjunkturfråga, och i den typ av riksdagsdebatt ville Hesselgren inte hamna igen.⁹

Heltid eller deltidarbete – en befolknings- eller konjunkturfråga?

Högern påstod att det låga födelsetalet i Sverige hängde ihop med det allt högre antalet gifta heltidsarbetande kvinnor. En utredning i frågan var därför, enligt motionärerna och andra i riksdagen som var för en utredning, inte endast avsedd att se till kvinnans och familjens bästa utan den skulle även utreda förslag som såg till samhällets bästa. Den gifta kvinnans rätt till deltidarbete användes flitigt i högerens argumentation som lösning på krisen i befolkningsfrågan. Högermannen M.S. Ljungberg konkretiserar problemets vidd i ett inlägg i andra kammaren.

Barnantalet har visat sig vara minst i familjer, där hustrun ägnar sig åt förvärvsarbete i full utsträckning. Det är rätt naturligt att så är fallet. Men den omfattning, som dylikt förvärvsarbete numera tagit, särskilt i städerna, är detta ett mycket allvarligt faktum. Det bidrager i hög grad till att befolkningstillväxten inom vårt folk är av så klen numerär. Erfarenheten har visat, att denna

⁷ Rosén, Göta (s), inlägg i debatten i AK 1942, nr:21, s. 139. Sammanlagt satt 20 kvinnor i den svenska riksdagen 1942, samtliga i AK. Kerstin Hesselgren representerade fp, Ebon Andersson högern och resterande 18 kvinnor var socialdemokrater, se Norrbin, Camilla, 2004, *Från isolering till integrering. En kollektivbiografisk studie över de kvinnliga riksdagsledamöterna under tvåkammarriksdagens tid 1922-1970*. s. 78, 158.

⁸ Hesselgren, Kerstin, inlägg i debatten i AK 1942, nr:21, s. 141.

⁹ Tidigare debatter i den svenska riksdagen som lett till en säkrare arbetsmarknad för kvinnor var t.ex. om behörighetslagen (1926) och lag om förbud att avskeda gravid eller gift kvinna (1938).

begränsning i barnantalet i långt mindre grad förekommer, när hustruns förvärvsarbete inskränker sig till deltidarbete.¹⁰

En hustru minskade arbetstid skulle alltså enligt högern frigöra henne så att hon kunde prioritera att föda och uppfostra fler barn, både för sitt eget och samhällets bästa.

Socialdemokraternas argument för att avslå högerns begäran om utredning var framförallt arbetsmarknadspolitiska. Då högern genom deltidarbete ville få den heltidsarbetande hustrun att förvärvsarbete mindre för att föda fler barn, så hänvisade även socialdemokraterna till den rådande befolkningsproblematiken, men med en annan logik: Det var inte de av högern planerade barnen som skulle täcka upp ett framtida arbetskraftsbehov, utan det skulle kvinnorna själva göra. Att presentera en ny arbetsform som ytterligare minskade antalet kvinnor på arbetsmarknaden samtidigt som en högkonjunktur närmade sig med stormsteg var inte logisk, enligt Fridolf Thapper: ”Vårt befolkningspolitiska läge är eller blir inom vissa år sådant, att samhället på ett helt annat sätt än för närvarande måste tillgodogöra sig befintlig arbetskraft, således även gifta kvinnors.”¹¹ Fler gifta kvinnor skulle enligt Thapper behövas på den svenska arbetsmarknaden i framtiden, inte färre. Högern var inte heller främmande för denna idé men hävdade att det fanns ytterligare aspekter att ta hänsyn till i denna fråga:

Man skall försöka anpassa den kvinnliga arbetskraftens arbete efter den moderna tidens fordringar och göra det på sådant sätt, att man gör rättvisa åt de befolkningspolitiska och familjeekonomiska eller familjesociala synpunkterna och detta utan att utöva något tvång eller göra något intrång på frihet.¹²

Efter hänsynstagande till samhällets behov av barn, den egna familjens ekonomi och barnens bästa skulle hustrun således fritt få välja förvärvsarbete på deltid eller heltid. Med hänvisning till Kerstin Hesselgrens uttalande om det fria valets indirekta tvång kan frivilligheten i detta fall nog diskuteras.

Hustrus heltidsarbete – kvinnofälla eller jämställdhetsbarometer?

I positiva ordalag påtalade M.S. Ljungberg (h) att kvinnors rätt till deltidarbete var en självklar konsekvens av ett modernt samhälle där kvinnor faktiskt arbetade. Ändå stod hustruns ofrånkomliga och ovärderliga arbetsinsats i hemmet i motsatsrelation till förvärvsarbete på heltid, och de olika arbetsinsatserna var enligt Ljungberg inte förenliga utan mycket svåra att kombinera, speciellt för vissa hustrur.

Möjligheter till deltidarbete i större omfattning än för närvarande skulle underlätta för den gifta kvinnan att förena uppgifterna i hemmet med yrkesarbetet utan att för den skull i samma grad som nu löpa risken att slita ut sig, ett öde som drabbar många kvinnor och då naturligtvis särskilt i de ekonomiskt sämst ställda samhällsskikten.¹³

---

10 Ljungberg, M.S, (h)Protokoll AK 1942, nr:21, s. 130.

11 Protokoll AK 1942, nr:21, s. 131.

12 Håstads (h) inlägg i debatten i AK 1942, nr:21, s. 133.

13 Protokoll AK 1942, nr:21, s. 128. I detta debattinlägg instämde herr Andersson i Gisselås.

Det var för högern självklart att det var graden av förvärvsarbete som skulle minskas och inte hemarbetets omfattning. Den gifta kvinnans heltidsarbete var enligt högern att betrakta som något vi idag skulle omnämna som en kvinnofälla.

De socialdemokratiska kvinnornas argumentation var den motsatta. Det var arbetet i hemmet som skulle underlättas och inte kvinnans grad av betalt arbete. De hade flera förslag som var tämligen revolutionerande för sin tid.

Det skulle behövas fler och ändamålsenliga barnkrubbor, lekstugor och sommarkolonier – dit yrkesarbetande och hemarbetande mödrar kunde få lämna in sina barn vid behov. En lösning endast av denna fråga skulle frigöra en väldig fond av kvinnlig arbetskraft och betyda en oerhörd lättnad i mödrars och familjernas bekymmer.¹⁴

Socialdemokraten Anna Ronnebäck gav sig in i debatten med liv och lust och ifrågasatte även hon högern och hävdade en hustrus självklara rätt till betalt arbete. Hon förde ett logiskt resonemang om hur man skulle kunna underlätta den gifta heltidsarbetande kvinnas arbetsbörda:

Hur [kan man] – såsom nu allmänt tycks ske – begära att en gift kvinna med heltidsarbete utom hemmet jämsides därmed också skall kunna sköta hemmet? Har hon själv åtta timmars arbetsdag utom hemmet, måste hon ha en arbetskraft anställd för arbetet i hemmet.¹⁵

Den dagsaktuella pigdebatten hade därmed startat. En anställd hushållerska skulle underlätta hustruns arbetsbörda och därmed möjliggöra hennes arbete utanför hemmet. Ett steg längre gick Ronnebäck när hon gav ett revolutionerande förslag på hur den jämställda äktenskapliga relationen skulle uppnås.

Jag anser, att ansvaret för hem och barn skall vara delat och inte helt läggas på den kvinnliga parten. Även mannen har sin del i ansvaret för barnens fostran och för att andan och miljön i hemmet bli sådan, som den bör vara. Är det en riktig karl, så tar han sin del av ansvaret, och om båda parterna ha yrkesarbete, betyder det att de hjälpa varandra med förekommande sysslor i hemmet.¹⁶

För första och enda gången i denna debatt nämndes här mannen, den förvärvsarbetande äkta maken som tänkbar kandidat för att underlätta hustruns dubbla arbetsbördor. Ronnebäckes revolutionerande förslag gick stick i stäv med övriga debattörers grundsyn på genusarbetsdelningen i äktenskapet. Den jämställda äktenskapliga relationen som lösning på den dubbelarbetande hustruns arbetsbörda ansågs troligtvis av de allra flesta inblandade i denna debatt varken vara en tänkbar eller realiserbar lösning. Den kanske helt enkelt inte låg i tiden.

Var står vi idag?

Vad dessa debatter med tydlighet visar är att det privata var att betrakta som politik och att tro och tankar om genus påverkar politiska beslut. Debatterna om deltidarbete 1942 synliggör

¹⁴ Västberg, Disa, inlägg i debatten i AK 1942, nr: 21, s. 143. I ett yttrande från både medicinalstyrelsen och socialstyrelsen i deltidarbetsutredningen 1944 avvisades daghemmen som lösning på problemet med hänvisning till smittorisk (medicinska skäl) och att tiden med moder inte gick att ersätta med annan person (sociala skäl). *Deltidsarbetsutredningen 1944 SOU 1946:71*, s. 35.

¹⁵ Ronnebäck, Anna, inlägg i debatten i AK 1942, nr: 21, s. 145.

¹⁶ Ronnebäck, Anna, inlägg i debatten i AK 1942, nr: 21, s. 146.

jämställdhetsfrågornas historiska och genom åren ständigt återkommande ideologiska motsättning och fråga: Är det en art eller en gradskillnad mellan kvinna och man? Om politiker i sina jämställdhetssträvande utgår ifrån att det föreligger en artskillnad som i sin tur ligger till grund för en naturlig, biologiskt anpassad genusarbetsdelning i äktenskapet eller relationen, där kvinnan tar huvudansvar för hem och barn, medan mannen är den huvudsaklige familjeförsörjaren, så måste deltidsarbete även idag vara att betrakta som en kvinnlig rättighet. Om politikernas jämställdhetssträvanden istället utgår ifrån att det föreligger en gradskillnad mellan könen och att den enskilda individens ekonomiska självständighet är själva grunden för jämställdhetsarbetet, ja då är deltidsarbetet även idag att betrakta som en kvinnofälla. Jämställdhetsdebatten står alltså i mångt och mycket fortfarande och stampar kring oenighet i grundfrågan, vilken omfattning könens olikheter egentligen har och framförallt, hur mycket denna skillnad ska få inverka på hustru och mans ekonomiska förutsättningar i livet.

Trots att den svenska arbetslagstiftningen idag är formellt jämställd och utgår ifrån att det föreligger en gradskillnad mellan könen så finns det en reell verklighet som har sin utgångspunkt i att det existerar en artskillnad. De socialdemokratiska kvinnorna var redan 1942 medvetna om hur arbetsrelaterad s.k. frivillighet reellt kunde avkodas av arbetsgivare och vilka konsekvenser detta i så fall skulle kunna medföra för kvinnornas ekonomiska självständighet. I dagens jämställda Sverige slutar cirka 50 procent av alla äktenskap med skilsmässa, äktenskap som enligt lagstiftningen förutsätts vara ekonomiskt jämställda. Därför är det enligt min mening än viktigare att synliggöra den äktenskapliga genusarbetsdelningens ekonomiska pris som även idag gömmer sig under ett frivillighetens duntäcke. Ett genuskodat dilemma vars pris inte blir synlig förrän brist på kärlek eller döden skiljer makarna åt.

Maria Lang – Idyll och ideologi

Av Ulf Carlsson

Maria Langs ställning inom svensk kriminallitteratur är långt ifrån oomstridd. Det har hänt att hon blivit raskt avfärdad, med K. Arne Bloms ord betecknad som en ”ointressant hybrid av Agatha Christie och Mary Roberts Rinehart”¹. Framförallt kvinnliga röster har samtidigt höjts till hennes försvar och senast har Sara Kärrholm ägnat Lang ett kapitel i avhandlingen *Konsten att lägga pussel. Deckaren och besvärjandet av ondskan i folkhemmet*, 2005. Vad man borde kunna enas om är att Lang från debuten 1949 lyckades skapa sig en egen nisch inom en genre som i allt högre grad splittrats av djupt skiljaktiga varianter. I kontrast inte bara till maskulint präglade s.k. hårdkokta deckare, utan också till majoriteten engelskspråkiga pusseldeckare, använde hon sig av en kvinnlig berättare, Puck Bure, i de åtta första romaner som här är aktuella: *Mördaren ljuger inte ensam*, 1949, *Farligt att förtära*, 1950, *Inte flera mord*, 1951, *En skugga blott*, 1952, *Rosor, kyssar och döden*, 1953, *Tragedi på en lantkyrkogård*, 1954, *Se döden på dig väntar*, 1955, och *Mörkögda augustinatt*, 1956. Som doktorand i litteraturhistoria kunde Puck ge kriminalromanen den kulturella polityr som utmärkte sådana akademiskt anknutna företrädare som Dorothy L. Sayers, Edmund Crispin och Michael Innes. Samtidigt försåg hon genren med en dos romantik i modern tappning, genom sin öppenhjärtiga hållning till de egna kärleksfröjderna med maken Einar, men också genom att mordhistorierna gärna kretsade kring passioner och relationskonflikter av våldsamt art.

Med fokus på *Tragedi på en lantkyrkogård* diskuterar jag i det följande Langs relationer till genretraditionen, främst pusseldeckaren och efterkrigstidens psykologiska kriminalroman, och till melodramat. Men framförallt koncentreras artikeln på tre aspekter av betydelse för Maria Langs författarskap. ”Idyllen” beskriver hur Lang utnyttjar detta för hennes romaner centrala motiv. ”Kvinnliga positioner” behandlar hur kriminalromanen hos Lang korsas med inslag av populärromantiska mönster. ”Ideologin” försöker utreda hur hennes texter kretsar kring föreställningar om en bred och konfliktfri samhällslig gemenskap, i samklang med 50-talets dominerande ideologiska tendenser.

Tragedi på en lantkyrkogård från 1954 är på många sätt representativ för författaren, men skiljer sig från de av hennes romaner som ligger närmare pusseldeckarens exklusiva inriktning på samhällets övre skikt. Mordet på en lanthandlare och senare även hans hustru liksom den bakgrund till brottet som till sist blir klarlagd ger istället en anstrykning av vardaglig realism, om än bruten genom det borgerligt akademiska perspektiv som är Puck Bures. Här saknas också de drag av psykisk avvikelser hos mördaren som förekommer i

---

1 K. Arne Blom, ”Appendix”, i Julian Symons, *Lilla mordboken. Från detektivhistoria till kriminalroman*, Berghs 1979, s. 313. Mary Roberts Rinehart är känd – och vanligtvis nedskrivna – för en lång rad romaner, där kvinnliga hjältnor försätts, eller försätter sig själva, i skräckladdade situationer. Mest framgångsrik var hennes *The Circular Staircase*, 1908 (*Spiraltrappan* i flera svenska upplagor).

några andra Lang-deckare och som kritikerna ibland reagerat mot. Redan 1962 lyfte den annars relativt kritiske Åke Runnquist fram just *Tragedi...* i Langs produktion och beskrev den, dock utan närmare motivering, som "elegant neddämpad"².

Berättelsen sådan som vi möter den ser ut som följer. Kyrkoherden Tord Ekstedt, änke-man med elvaårig dotter, Lotta, har som gäster över julhelgen brorsdottern Puck Bure, hennes man historiedocenten Einar, och hennes far, professorn Johannes Ekstedt. I prästgården finns också en husföreståndarinna, den medelålders ogifta Hjördis Holm. På julaftons kväll begär grannfrun, den vackra Barbara Sandell, hjälp att leta efter sin försvunne man, lant-handlaren Arne Sandell, som Puck senare påträffar mördad i hans butik. Snart anländer paret Bures gemensamme vän Christer Wijk, chef för riksmordkommissionen, för att leda utredningen. Till de misstänkta hör Sandells anställde, den halvt försupne Connie Lundgren, som burit agg gentemot Arne då de en gång konkurrerat om att överta lanthandeln. Dit hör också Tekla Motander, "änkedisponentska", som möjligen velat dölja sitt ansvar för sin makes död ett antal år tidigare. Nära brottsplatsen har dessutom befunnit sig den unge Mårten Gustafsson, vars utmanande attityd och kommunistiska sympatier gör honom suspekt hos flertalet ortsbor. Av en tillfällighet kommer änkan Barbara sanningen på spåren, men blir det andra offret. I kamp med mördaren men snarast genom olyckshändelse störtar hon ner i Arnes ännu öppna grav. I en dramatisk finalscen avslöjas och grips till sist Hjördis Holm. Hon är då i färd med att på ett eller annat sätt försöka tysta den lilla Lotta, vars förmåga att snappa upp information gjort henne till ett farligt vittne.

Det visar sig att Hjördis under sin uppväxt levt isolerad med sin tyranniske far på en avlägsen gård i Jämtland. Under krigsåren möter hon den inkallade Arne Sandell och upplever då sin första och enda kärlekshistoria. När Arne efter kriget får möjlighet att köpa en lanthandel, lånar han 50.000 kronor av Hjördis, som efter faderns död funnit dessa pengar undangömda. Hjördis lever i tron att paret skall gifta sig, men Arne ingår istället äktenskap med Barbara. Flera år senare flyttar Hjördis till den by där Arne har sin lanthandel och får anställning i prästgården. Hon hemlighåller sin gamla relation med Arne men kräver nu av honom att han skall betala tillbaka sitt lån. På julaftons eftermiddag utbryter ett gräl mellan dem på lanthandelns kontor och sedan Arne slagit Hjördis dödar hon honom med en yxa.

Berättaren Puck Bure är liksom Trenters Harry Friberg på en gång en biträdande Watson-figur, här i förhållande till Christer Wijk, och romanernas egentliga huvudperson, nära knuten till skeendet och framförallt starkt emotionellt engagerad. Maria Lang skriver i sin självbiografi att hon med tiden blev "grundligt trött" på Puck därför att "alla tankar och spekulationer måste silas genom hennes omdöme".³ Samtidigt som Puck Bure bidrar till Langs egenart – hennes romaner med en opersonlig berättare från slutet av 50-talet framstår som mera konventionella – tenderar berättarrösten utan tvekan att bli överdrivet känslomättad. Man kan konstatera att just i *Tragedi...* är Puck något sparsammare än annars med sin entusiasm över umgängets trivsamhet, Den Stora Konstens skönhetsupplevelser och möjligheten att betygsätta kvinnliga garderober. Inte desto mindre tillåts hon notera hur "utsökt"

2 Jörgen Elgström, Tage LaCour, Åke Runnquist, *Mord i biblioteket. Detektivromanens märkvärdiga historia*, Bonniers 1961, s. 198.

3 Maria Lang, *Vem är jag? Dagmar Lange eller Maria Lang*, Norstedts 1985, s. 234.

Barbara ter sig i svart sorgdräkt, hur ”nästan romantiskt vacker” farbrodern Tord är då han framför Appassionatan på flygel, och hur en bjudning med de misstänkta under mordutredningen formar sig till ”den största naturliga och angenäma samvaro” (s. 60, 99, 101).

Det har diskuterats huruvida Puck kan uppfattas som ”författarens norm” eller om texterna medger en mera distanserad hållning till berättaren.⁴ Först och främst är Puck i likhet med Trenters Friberg tillförlitlig både som rapportör och som moralisk karaktär och får därmed auktoritet i sina värderingar. Å andra sidan är hon begränsad i det detektiva skarp-sinnet på det sätt som hör Watson-modellen till. Elgström och Runnquist citerar i sin *Svensk mordbok* en replik av Puck ur *Farligt att förtära* som vore den en sammanfattning av Maria Langs egen hållning: ”För mord är kulmen av ett drama som bränns av när mänskliga lidelser och affekter drabbar samman. Och därför är det människorna man skall studera. Inte deras fingertoppar eller deras alibin eller något sådant, även om det också kan vara till en viss hjälp, utan deras känslor och reaktioner och tidigare upplevelser” (s. 120).⁵ Faktum är att även om lidelserna i den romanen som annars hos Lang onekligen står i centrum, löses mordgåtan just genom att Christer Wijk lyckas spräcka ett alibi. Puck kan heller inte i någon av de åtta romanerna uppdaga sanningen utan står ständigt lika förbluffad eller chockad då mördaren namnges.

Till saken hör också att Puck har begåvats med en läggning för svartsjuka som skall ge nerv åt det romantiska inslaget i texterna och som inte minst i *Tragedi...* orsakar komplikationer i hennes egenskap av berättare. Hon har uppenbart svårt att betrakta den vackra Barbara med opartiska ögon, försöker lansera henne som misstänkt och bekänner då också en ”utpräglad aversion mot allt vad blondiner heter” (s. 127). Pucks känslsvall får i andra sammanhang nyanseras av maken Einars eller pappan Johannes mera skeptiska hållning (s. 22, 27, 125). I *Se döden på dig väntar* förälskar hon sig i en av de misstänkta och kommer i än högre grad att illustrera hur bristen på distans omöjliggör en klarsyn i brottshistorien.

50-talets svenska kriminalroman har i allmänhet beskrivits som ett relativt enhetligt fenomen, men inom ramen för dess beroende av den anglosaxiska pusseldeckaren rymmer den i själva verket en del spänningar. Man kan å ena sidan se ett närmande till svensk verklighet och en strävan till realism som spränger pusseldeckarens snäva sociala horisont både i H.-K. Rönnbloms landsortsmiljöer och i Vic Sunesons bilder av polisens rutinarbete. Samtidigt omger Rönnblom sin detektiv Paul Kennet med påfallande ironier gentemot genremönstret och en roman som Sunesons *Är jag mördaren?*, 1953, framhäver likaledes en ironisk medvetenhet om genrenormerna med hjälp av diverse experimenterande grepp. Texternas fiktiva karaktär poängteras, kriminalromanen som spel med läsaren snarare än som verklighetsillusion ställs i centrum. Hos Lang finns liknande drag i *Inte flera mord* med dess uttalade anknytning till komedistycket *Arsenik och gamla spetsar*, och framförallt i debutromanen *Mördaren ljuger inte ensam*, där texten får en emellanåt uppsluppen ton genom att påminna om genrens schabloner. I *Mörkögda augustinatt* verkar däremot Lang

4 Sara Kärrholm, *Konsten att lägga pussel. Deckaren och besvärjandet av ondskan i folkhemmet*, Symposium 2005, s. 183; Maria Söderlund, ”För het på gröten? Maria Lang och sexualiteten”, i *Jury* 1997:4.

5 Jörgen Elgström och Åke Runnquist, *Svensk mordbok*, Bokvännerna 1957, s. 132.

vilja förstärka illusionen i sin egen berättelse genom att ställa den mot de uppenbara överdrifterna i den hårdkokta Mickey Spillane-deckare som Pucks barnflicka läser. *Tragedi...* visar prov på en snarlik teknik. Lottas entusiasm inför den spännande mordgåtan får understryka barnsligheten i ett sinne som hämtat lärdomar ur mer eller mindre olämplig litteratur och därför heller inte kan förstå dödens mörka realitet. All form av parodi eller ironisk självbespeglning saknas här.

Två verk ur traditionen anmäler sig som aktuella intertexter till Langs roman. Den låter sig jämföras med Dorothy L. Sayers' *De nio målarna* (*The Nine Tailors*, 1934), vilken till stora delar utspelas under en nyårshelg och kring en landsortskyrka och dess prästgård. Liksom Lang låter Puck Bure vittna om sin respekt för den kyrkliga traditionen, genomsyras Sayers' roman av kärlek till den kultur som den anglikanska kyrkan representerar. Vad gäller intrigmönstret ligger *Tragedi...* dock närmare Agatha Christies *Mordet i prästgården* (*Murder at the Vicarage*, 1930), som kom i svensk översättning så sent som 1951. Även här finns den rumsliga avgränsningen till en liten landsortsby vars invånare ganska snart blir de enda tänkbara misstänkta och där just prästgården fungerar som ett centrum i skeendet. Här finns dessutom villospår som på ett bestickande sätt påminner om varandra – hos Christie en silvertjuv som utger sig för att vara arkeolog, hos Lang en stöld av kyrksilvret, som emellertid i sista hand visar sig vara en av Mårten Gustafssons provokativa skämtsamheter. Lottas roll motsvaras hos Christie av kyrkoherdens unge brorson, som är lika opassande munter inför det mysteriösa mordet. Men jämförelsen med Christie får samtidigt skillnaderna de två emellan att framträda. Lang använder sig inte bara av de "gotiska" eller skräckladdade inslag som föranlett K.Arne Blom att jämföra henne med Mary Roberts Rinehart. Hon saknar dessutom det lättsamma tonläget hos Christie och tycks istället utnyttja genren för att belysa ett angeläget ärende i samtiden, den ensamstående kvinnans situation sådan som den kommer till synes via Hjördis Holm.

Hjördis är samtidigt ett av flera kvinnoöden från marginalen som via brotthistorierna träder fram i Langs romaner. Viveca Sten i *Mördaren ljuger inte ensam* kan först med bekännelsen om mordet också öppet vidgå sin homosexuella läggning. Marja i *Farligt att förtära* får berätta om sin fattiga mor, som utnyttjades av en samvetslös förförare och drevs till självmord. Jan Hede i *En skugga blott* ger en inblick i den kärlekslängtan som präglat hans offer, den oansenliga Eva Clason – på många sätt en yngre upplaga av Hjördis Holm.

Dorothy L. Sayers hävdar i en essä att pusseldeckaren per definition aldrig kan nå litteraturens högsta nivåer:

Though it deals with the most desperate effects of rage, jealousy and revenge, it rarely touches the heights and depths of human passion. It presents us only with the fait accompli, and looks upon death and mutilation with a dispassionate eye. (---) A too violent emotion flung into the glittering mechanism of the detective story jars the movement by disturbing its delicate balance. The most successful writers are those who contrive to keep the story running from beginning to end upon the same emotional level, and it is better to err in the direction of too little feeling than too much.⁶

6 Dorothy L. Sayers, "The Omnibus of Crime", i *Detective Fiction. A Collection of Critical Essays*, red. Robin W. Winks, Prentice-Hall Inc. 1980, s. 77.

Till Maria Langs författarkaraktär hör både dessa starka känslor och avsaknaden av den ”fina balans” Sayers talar om och det beror bara delvis på patetiken hos berättaren Puck Bure. Det finns hos Lang en strävan att beröra läsaren på ett sätt som uppfattats som främmande för pusseldeckaren. Kännetecknande är att hon använder den anspråksfulla, höglitterära beteckningen ”tragedi” på sin roman. Titeln bör då inte tolkas enbart som en anspelning på Thomas Grays ”Elegy On A Country Church Yard”, utan Lang återkommer gärna till de ”tragiska” aspekterna av den brotts historia som avslöjas, här och i andra av hennes romaner, och som då också kommer att omfatta förövaren (s. 29, 45, 70, 137, 150). Medan slutavsnittet i Christies *Mordet i prästgården* kan läsas som försvar för det dödsstraff som väntar de skyldiga, framstår Hjördis Holm och flera andra av Langs mördare framförallt som offer för usla omständigheter. I en genre där brottslingen i allmänhet förkroppsligar Ondskan i dess mest oproblematiske gestalt porträtterar Lang ofta sina gärningsmän med vilja till förståelse och nyansering, något som dessutom får konsekvenser för romanernas komposition. Pusseldeckaren av Christies eller John Dickson Carrs slag siktar fram emot den stora scen då detektiven avslöjar mördaren och hur denne burit sig åt. Langs romaner siktar däremot mot det ögonblick då brottslingen själv får ta till orda och sätta in sin handling i ett sammanhang, göra den begriplig mot bakgrund av en livshistoria. Vi möter hos Lang hela biografier, ofta av omfattningen 8–10 sidor, och presenterade med uppenbar avsikt att förklara och vinna förståelse. Mot den triumferande berättelsen om brottets uppklärande spänner en annan och dystrare berättelse om hur en människa förvandlas till mördare.⁷

Langs mördare begår, med ett undantag, inte sina brott för materiell vinnings skull. De handlar i affekt, i rädsla eller utifrån motiv som måste uppfattas som patologiska. Så gott som genomgående är det människor som blivit känslomässigt utarmade, skadade eller kränkta. En långvarig psykisk belastning ger till sist utslag. Viveca, en lesbisk kvinna som alltid fått dölja sin läggning för omgivningen, mördar därför att ”behärskningen” under några sekunder sviker henne (*Mördaren ljuger inte ensam*, s. 212). Margit Holt upplever en ”vånda” som får det att svartna för ögonen. Här finns roten till det onda ända tillbaka till 20-talet, då föräldrars oförståelse lagt grunden till ett olyckligt äktenskap (*Inte flera mord*, s. 192, 199). Pucks gode vän Jan Hede grips av ett ”primitivt” raseri och dödar den unga kvinna som lånat honom pengar och hotar förstöra hans nya kärlekslycka (*En skugga blott*, s. 245). Otto Malmer som på 30-talet straffats med ridpiska av fadern för en kärleksaffär tappar ”besinningen” efter en vecka av sömnlöshet och grubbel och mördar den kvinna som bär deras gemensamma barn. Han har därefter blivit oförmögen all sexuell lycka. Tjugo år senare mördar han även sin far (*Rosor, kyssar och döden*, s. 204). Paul Sandvall slår i ”besinningslös vrede och svartsjuka” sönder ansiktet på sin älskade då han upptäcker hennes svekfullhet (*Se döden på dig väntar*, s. 229). ”(J)ag har aldrig kunnat tåla att nån har slagit mig”, säger Hjördis Holm då hon berättar om Arne Sandells död: ”(N)är jag tog emot mig

⁷ Agatha Christie använder visserligen titeln ”tragedi” i sin *Three-Act Tragedy*, 1934 (*Tragedi i tre akter*), men utan att avvika från sin gängse, lätt ironiska ton. Det skall också noteras att Maria Lang i sin självbiografi tar avstånd från varje ambition att förvandla deckaren till en tragedi eller att vara ”verklighetstrogen”. Hennes deklamationer ter sig emellertid som ett försvar för pusseldeckaren generellt och mot Raymond Chandlers s.k. ”våldsdeckare” snarare än som ett försök att beskriva den egna produktionen. Se Lang, *Vem är jag?* s. 183f.

med handen fick jag fatt i en yxa. Och sen... ja, sen vet jag inte längre vad det var som hände” (*Tragedi...* s. 158). Avviker från mönstret gör den unga Marja Kroog som mördar andra flickor för att de skall slippa ”ligga med motbjudande karlar mer”. Bakgrunden är här det kärlekssvek modern blivit utsatt för och hennes efterföljande självmord (*Farligt att förtära*, s. 245). Torvald Björne till sist dödar däremot i pusseldeckarnas traditionella ordning, kallt beräknande och med sin penninglystnad som drivkraft (*Mörkögda augustinatt*, s. 233).

Karaktäristiskt nog är Björne, den mest schablonmässige av Langs föröware, också den som får minst utrymme att förklara sitt handlande. Han har i likhet med så många andra av pusseldeckarnas brottslingar fallit för de frestelser det moderna samhället erbjuder och hans usla moral blir fullt tydliggjord då han förskingrat för en barnkoloniförening. Hjördis Holm kan snarare ses som ett utnyttjat offer för liknande tendenser, då hennes pengar fått finansiera paret Sandells slösaktiga leverne.

Langs betoning av sexualitetens betydelse för mänskligt handlande har uppmärksammats allt sedan debuten. Våldet sammanhänger oftast på ett eller annat sätt med den emotionella sårbarhet som har sin grund i sexualiteten. Sara Kärrholm betecknar träffsäkert hennes romaner som en ”populariserad freudiansk centrering av driftslivets mekanismer”.⁸ Det freudianska mönstret ges emellertid inte samma vikt i *Tragedi...* som i flera av de andra romanerna. Hjördis får själv tona ner vidden av den frustration hon upplevt inför Arnes kärlekssvek. Detta till trots har även hennes ”tragedi” sitt ursprung i det privata förflutna, där familj och sexualitet generellt utgör de stora, freudianskt signerade konflikthärdarna. Lang är i detta avseende typisk för samtida tendenser i genren.

Den amerikanske författaren S.S. Van Dine hade i de tjugo punkter han 1928 formulerade som ett regelverk för deckarförfattare bl.a. hävdad att psykologiska analyser var överflödiga inom genren.⁹ Van Dines hållning kan ses som ett visserligen extremt men karaktäristiskt uttryck för pusseldeckarnas ointresse för mördares motiv. Genren fick närmast en matematisk-logisk karaktär med fokus främst på frågorna om vem som haft tillfälle till brottet och hur detta begåtts. Först i efterkrigstidens kriminallitteratur kan ett genuint intresse för psykologi spåras. Sally R. Munt ser förändringen som genomdriven framförallt av kvinnliga utövare och framhåller bl.a. Charlotte Armstrong och Patricia Highsmith.¹⁰ Man skulle kunna komplettera med sådana manliga konkurrenter som Ira Levin och William March, men framförallt är det svårt att bortse från en växelverkan mellan film och skönlitteratur och från de regissörer – Alfred Hitchcock, Otto Preminger, Robert Siodmak – som från och med krigsslutet excellerade i psykoanalytiskt inspirerade studier i brott.¹¹ Ofta handlar det i såväl skönlitteraturen som filmkonsten om den form av thriller där det avvikande och skrämmande i gärningsmannens psyke står i fokus. För bilden av vardagsmänniskans kriminalitet framstår däremot Georges Simenon som en föregångare. I Maria Langs romaner beskrivs

8 Kärrholm, *Konsten att lägga pussel*, s. 149.

9 Van Dines punkter sammanfattas och diskuteras i Tzvetan Todorov, ”Kriminalromanens typologi”, i *Brott, kärlek, äventyr. Texter om populärlitteratur*, red. Dag Hedman, Studentlitteratur 1995, s. 189.

10 Sally R. Munt, *Murder by the Book? Feminism and the Crime Novel*, Routledge 1994, s. 15.

11 Till romanerna hör Levin, *A Kiss before Dying*, 1953 (*Bädda för död*), March, *Bad Seed*, 1954 (*Det onda arvet*), till filmerna Hitchcocks *Spellbound*, 1945 (*Trollbunden*), Premingers *The Whirlpool*, 1950, och Siodmaks *The Spiral Staircase*, 1946 (*Spiraltrappan*).

ett par mördare som patologiska fall – det handlar om *Farligt att förtära* och *Rosor, kyssar och döden* – men vanligare är att förövaren i likhet med Viveca Stensson i *Mördaren ljuger inte ensam* uppfattas som ”trivsamt och mänskligt och normalt” (s. 150). Så är fallet också i *En skugga blott*, i *Se döden på dig väntar* och i *Tragedi...*

Man kan i anslutning till Peter Brooks också se ett samband mellan detta tidstypiska intresse för Freud och den utpräglad melodramatiska karaktären på Langs texter. Psykoanalysen liksom melodramat förutsätter enligt Brooks ”dualistiska” konflikter av starkaste slag.. Han skriver: ”Psychoanalysis can be read as a systematic realization of the melodramatic aesthetic, applied to the structure and dynamics of the mind”.¹² Ifråga om Lang gäller också det motsatta, att närheten till freudianismen gynnar en estetisk teknik som framhäver känslornas och de inre konflikternas styrka. Överhuvudtaget tycks inte bara mördaren utan många av figurerna hos Lang permanent befinna sig på bristningsgränsen. Aggressioner och lidelser svämmar över som en följd av brottet. Langs dragning till melodramat exemplifieras kanske tydligast i *Inte flera mord*, där offrets syster kastar sig över den dödes lik på ett sätt som får Puck att associera till ”de stora operasluten” och där en annan dam bidrar såväl med en teatermässig svimning som med ett anfall av hysterisk gråt under framförandet av en aria (*Inte flera mord* s. 27, 65, 97).

Också *Tragedi...* innehåller sin beskärda del av hysteri, med Puck och andra i huvudrollen, men är annars uppbyggd framförallt kring ett antal starkt spänningsladdade entréer i prästgårdssalongen, vilka på en gång tjänar som cliffhangers i kapitelsluten och understryker en dramaturgisk teknik. I en följd av interiörscener, emellanåt brutna av inslag främst från den dystra kyrkogården, fungerar mördarens bekännelse som kulmen på en rad av tidigare sensationella tillkännagivanden, beskyllningar och avslöjanden. Langs texter bär på en skräckblandad fascination inför det skandalösa, de situationer där den sociala konvensansen bryter samman och takt och ton går förlorade. Sådana känsloutbrott blir samtidigt inte opåtalade. Ofta ljuder hos Lang en disciplinerande stämma som påminner om normstyrkan i det samhälle där skeendet utspelas och som står fast gentemot brottets konvulsioner. Betecknande nog får en av fadersgestalterna i *Tragedi...*, kyrkoherden Tord, vid ett sådant tillfälle återföra hjorden till ordningen ”med samma kärva röst som han använde på predikstolen: –Jag tror inte att vi skall tillåta oss att tappa besinningen och bära oss illa åt, även om vi litet till mans är omskakade och ur gängorna” (s. 35).

Idyllen

Den svenska 50-talsdeckaren har gärna uppfattats som generellt idyllisk. Sara Kärrholm menar t.ex. att de dåtida pusseldeckarna ”baserade sina intriger på en föreställning om Sverige som en skön och trygg idyll”.¹³ Lars Wendelius talar om en ”tendens till idyllisering och harmonisering” i 40- och 50-talets detektivromaner och ställer dessa mot de ”apokalyptiska

¹² Peter Brooks, *The Melodramatic Imagination. Balzac, Henry James, Melodrama and the Mode of Excess*, Yale University Press 1995, s. 201, 17ff. Exempelvis tvingar kraften och dynamiken i en bakomliggande förträngning fram det överdrivna utspel i hysterin som direkt påminner om melodramat.

¹³ Sara Kärrholm, ”Pusseldeckaren och folkhemmets bortträngda mörker”, i *Hotad idyll*, Berättelser om svenskt folkhem och kallt krig, red. Salomon, Larsson, Arvidsson, Nordic Academic Press 2004, s. 81.

tonfall” man kan möta hos Henning Mankell.¹⁴ Sannolikt bidrar just kontrasten gentemot senare tiders svenska deckare, alltifrån Sjöwall & Wahlöös debut med *Roseanna*, 1964, till att förstärka bilden av föregångarna. 50-talets s.k. ”fyra stora”, Stieg Trenter, H.-K. Rönnblom, Vic Suneson och Maria Lang, kan jämförelsevis framstå som i än högre grad ointresserade både av den vardagliga kriminalitet som senare blivit ett självklart inslag i den moderna polisromanen och av samhällsproblem överhuvudtaget. Att förknippa dessa författare med idyllen ter sig inte desto mindre direkt missvisande i tre fall av fyra.

”Idyller är till för att misstros”, poängteras i H.-K. Rönnbloms *Bok över obefintliga*, visserligen utgiven så sent som 1962 men ytterst representativ för författarskapet i dess helhet.¹⁵ De flesta av Rönnbloms romaner tar plats just i de små samhällena och utmärks av en illusionslöst genomskådande hållning gentemot den konformism som är trygghetens baksida. Hos Vic Suneson är det ett återkommande grepp att redan inledningsvis framhäva de förgiftade och hatiska relationerna romanfigureerna emellan. De avskilda miljöer i havsband eller fjällvärld, som han ibland utnyttjar för sina mordhistorier, bär heller inget av idyllens prägel. Stieg Trenter kan vid enstaka tillfälle, i *Aldrig näcken*, 1953, använda sig av skärgården och dess anknytning till svensk sommaridyll som en spelplats för brottet. Men vanligtvis föredrar Trenter även på 50-talet Stockholms hektiska atmosfär eller de internationella arenor där huvudpersonen Harry Friberg nu får framträda i en mera extravagant äventyrar- och detektivroll än i de tidigare berättelserna.

Återstår Maria Lang, som däremot placerar roman efter roman i miljöer vars idylliska karaktär markeras med all önskvärd tydlighet. Typiskt är att ingen av hennes tre deckare som utspelar sig i Stockholm med omnejd kan sägas ge någon upplevelse av storstaden med dess tempo, dess brokiga liv och offentliga miljöer. En genomgång av hennes åtta första romaner låter oss istället möta sommarstugan på en ö i en vacker Bergslagssjö i *Mördaren ljuger inte ensam*; gymnasiet med dess vårбал i *Farligt att förtära*; Skoga, ”en av de fridsammaste och till vila mest inbjudande småstäder i Sverige”, ”vilken underbar liten idyll!” i *Inte flera mord* (s. 7, 11); humanistiska biblioteket, beläget vid Stureplan, men betecknande nog ändå omtalat som ”pittoreskt och idylliskt” i *En skugga blott* (s. 39); herrgården med dess ljuvligt doftande rosor i *Rosor, kyssar och döden*; prästgården vid juletid i *Tragedi...*; ånyo sommarnöjet och nu även den äktsvenska kräftsivan i *Mörkögda augustinatt*. Mönstret varieras obetydligt i *Se döden på dig väntar*. Valet av Drottningholmsteatern som handlingens centrum lägger tonvikt snarast vid den traditionstyngda kultur Lang visar sin högaktning i flera av de andra romanerna och som då blir ett inslag i idyllen.

Jörgen Elgström och Åke Runnquist menar att den svenska kriminalromanen länge brottades med ett trovärdighetsproblem i så måtto att mellankrigstidens läsande publik hade svårt att acceptera mordhistorier på inhemsk grund.¹⁶ Med Trenters genombrott vid krigsslutet kan emellertid detta problem sägas ha förvandlats till en styrka, då just de suggestivt återgivna Stockholmsscenerierna gav romanerna åtskilligt av deras särprägel. Medan Trenter generellt

14 Lars Wendelius, *Rationalitet och kaos. Nedslag i svensk kriminalfiktions efter 1965*, Gidlunds 1999, s. 234.

15 H.-K. Rönnblom, *Bok över obefintliga*, Norstedts 1962, s. 28.

16 Elgström och Runnquist, *Svensk mordbok*, s.93.

begagnar sig av autentiska och ibland mycket välkända storstadsmiljöer och tecknar dem med en strävan till exakthet, väljer Lang med några få undantag – Drottningholm, humanistiska biblioteket – att istället konstruera fiktiva miljöer, vars representativa drag accentueras. Betecknande nog sägs det om sommarhuset på ”Ön” i *Mördaren ljuger inte ensam* att ”det förkroppsligade drömmen om en sportstuga” (s. 13) och spelplatsen i *Rosor, kyssar och döden* betecknas som ”Herrgården” med versal (s. 22). Det känsloladdade utspelet karaktärerna emellan träder i än högre grad i förgrunden i dessa stiliserade, ofta ganska tunt tecknade miljöer.

Väl att märka är miljöerna heller inte avsedda att bidra till gåtans komplikation på det sätt som sker redan hos Poe och därefter hos t.ex. Doyle, John Dickson Carr eller Trenter, författare som med förtjusning döljer ledtrådar till problemets lösning i sina noggranna brottsplatsbeskrivningar. De planskisser som Lang ibland infogade i sina texter bör också snarast uppfattas som eftergift till konventionen, något som redan framhävts av kritikerna.¹⁷ Det torde vara omöjligt att skingra mysteriet i någon Lang-roman genom ens det mest ambitiösa studium av dessa skisser.

Framförallt ger idyllerna möjlighet till starka effekter, då brotthistorien kombineras med en skådeplats som ter sig välbekant eller stabil och främmande för all form av kriminalitet. Langs teknik erinrar om den som återfinns i de anglosaxiska detektivromanerna alltifrån 1800-talet och fram till och med mellankrigstiden. W.H. Auden har i en essä talat om den engelska lantegendomen som ”the Great Good Place”, en version av Eden som i kriminalromanerna utsätts för en dramatisk störning genom det mord som inträffar – ”the more Eden-like it is, the greater the contradiction of murder”.¹⁸ Idyllens uppgift blir att ge relief åt brottet, att understryka dess gräslighet. Dennis Porter citerar Auden i sin *The Pursuit of Crime. Art and Ideology in Detective Fiction* och menar att brottet i engelska pusseldeckare mot denna bakgrund av ordning och harmoniska sociala relationer framstår som resultatet av den enskildes ondska, att det saknar social betydelse genom att bottna i sådana evigt mänskliga drag som svartsjuka eller girighet.¹⁹ Lang utnyttjar spänningen mellan idyll och våld på ett likartat sätt men utan det entydiga ideologiska innehåll Porter uppfattar. Brottet ses i ett komplexare sammanhang, idyllen får en mera ambivalent karaktär. I *Tragedi...* rymmer idyllen från första början fröet till sin egen undergång, men återupprättas ändå till sist, i skärande kontrast mot de mörka hemligheter som avslöjats via mördarens berättelse.

Lang söker vinna slagkraft ur sin inramning. I ett av ”de största och trivsammaste rum” Puck Bure någonsin sett, prästgårdens s.k. salong, står en ”högre julgran” med ”frisk och eggande doft” och där finns också hennes lilla kusin Lotta, med sin ”smittsamma barnslighet” och sina förväntningar inför kvällen. Men redan i textens första meningar talas det om den ”mulna decemberdagen” där allt är ”grått och dött och beklämmande” och där ”raden av gravar, kors och gravstenar” dominerar betraktarens blickfång (s. 7). T.o.m. Lotta, som annars förser berättelsen med välberäknade portioner av naiv charm, får i inledningen antyda

17 Elgström och Runnquist, *Svensk mordbok*, s. 132.

18 W.H. Auden, ”The Guilty Vicarage”, i *Detective Fiction*, s. 19.

19 Dennis Porter, *The Pursuit of Crime. Art and Ideology in Detective Fiction*, Yale University Press 1981, s. 193.

de kusligheter som följa skall, då hon betraktar en av julkrubbans visa män och upptäcker att huvudet är ”på vippen att trilla av” (s. 9). Förebådanden och upplevelser av ”undertryckt spänning i den till synes så idylliska atmosfären”, som det står i en annan roman (*Rosor, kys-sar och döden*, s. 24), hör till de återkommande inslagen i Langs repertoar.

Omkastningen i *Tragedi...* sker efter att farbrodern Tor ”enkelt och allvarligt” läst julevangeliet och efter julklappsutdelningen: ”Julaftonsidyllen var fullständig... Då ringde det på ytterdörren” (s. 15). In träder Barbara Sandell, som inte bara bär på onda tidender om makens försvinnande, utan därtill förkroppsligar mer eller mindre hotfull kvinnlig sexualitet. Pucks make Einar får en ”uppsyn av ormtjusad maskulinitet” heter det med tydlig hänvisning till frestaren i Paradiset.

Det är värt att påminna om att också det traditionella melodramat gärna tar sin utgångspunkt i idyllen, det godas hemvist, som sedan utsätts för onskans anslag.²⁰ Just i *Tragedi...* finns en passage, där Langs melodramatiska kontrasteringsteknik exemplifieras närmast övertydligt. Då Puck så småningom bearbetar sina upprörande intryck av julaftonen och åsynen av mordoffret ser hon framför sig ”lösryckta och förvridna bilder, som tycktes ännu grällare och hemskare mot det omgivande mörkret”. Den ”lantliga och idylliska butiken” ställs mot ”en gapande och blodig spricka i ett mörklockigt människohuvud” (s. 26).

Idyllens underminering bör naturligtvis ses som ett inslag i författarens spänningsskapande strategier, en påminnelse om instabiliteten i tillvaron. Motivet återkommer i *Rosor, kys-sar och döden*, där det efter upptäckten av brottet talas om ”den nästan ironiskt idylliska och vackra sommartaflan med vitstammiga björkar, solglittrande vatten och blånande skogshöjder” (s. 85). Det varierar i *Se döden på dig väntar*, där mordet ger Drottningholmsteatern ”en instängd doft av unkenhet och förgängelse” (s. 136). Den bristning som här inträffar i den vackra fasaden samspejar också med de återkommande sammanbrotten i relationerna spelets aktörer emellan. Erfarenheten visar dessutom, att den skyldige hos Lang ofta döljer sig bakom en till synes oklanderlig mask – som fallet är i bl.a. *Tragedi...*

Berättelsen om mordutredningen varvas fortsättningsvis med täta påminnelser om julhelgen och dess underförstådda fridsbudskap. Puck besöker julottan, där Tord talar ”enkelt och kärvt om ljuset i det stora mörkret” (s. 29) och juldagsmiddagen avslutas framför ”den hemtrevligt knastrande björkvedsbrasan” (s. 71). Själva kyrkrummet med dess ”kyliga och fridfulla stillhet” lyfts fram som något djupt respektingivande – besökarna sänker sina röster och saktar sina häftiga rörelser – och då kyrksilvret upptäcks vara försvunnet talar Puck högsprant om ”de heliga nattvardskärlen, vilka från släktled till släktled hade vårdats och vidrörts av fromma händer och läppar” (s. 66f). Traditionen och den nedärvda kulturen representerar en stabilitet, vars värde betonas också genom citat av en hel psalmvers av Wallin, genom Pucks explicita anspelning på Grays kyrkogårdsdikt, och genom musikstunder där såväl Beethoven som Schubert avnjutes.

Mot idyllen står den dragning till skräckromanens register, som är än tydligare i andra Lang-romaner, men som här kulminerar med scenen då Puck finner Barbara död liggande ovanpå den nybegravde makens kista. Framförallt växer hotet mot Lotta, som i sin oskuld

²⁰ Brooks, *The Melodramatic Imagination*, s. 29.

och lekfullhet förkroppsligar idyllen och placeras i alltmer farofyllda situationer. Hon är med vid båda de tillfällen då Puck upptäcker mordoffren, först Arne och senare även Barbara, och blir då föremål för berättarens moderliga omsorger. Efterhand blir också Lottas förmåga att avlyssna samtal och fungera som ett oönskat vittne allt tydligare, bl.a. vid turerna kring det försvunna kyrksilvret. Möjligheten att hon kan avslöja Hjördis Holm driver till sist mördaren att handla; i romanens final står Lotta högst uppe på en brant vindstrappa, inom räckhåll för en hand som sträcks ut för att ge henne ”den dödande stöten” (s. 148)

Det är en scen som dramatiskt ställer ondskan mot renheten, men karaktäristiskt nog förbyts hotet mot det oskyldiga barnet på nästa sida i ett helt annat stämningläge. Den gråtande Hjördis försöker förklara: ”Jag... jag ville inte alls skada Lotta. Jag var bara så rädd...”. Mot genrens spänningskrav står Langs strävan att avdemonisera brottslingen. Men lika karaktäristiskt är också att romanen avslutas med att Lotta återfår sin tillfälligtvis försvunna kattunge, direkt ur handen på kriminalkommissarien Christer Wijk och med ”en rad vänligt grinande kriminalmän” i bakgrunden (s. 160). Idyllen återställs genom ordningsmaktens försorg, tragiken i Hjördis Holms och de två mordoffrens historia förskjuts i bakgrunden.

Kvinnliga positioner

Romanernas kvinnliga perspektiv röjer sig framförallt via berättaren Puck, vars jalousie gärna stimuleras av presumtiva rivaler eller oförklarliga intermezzon. I *Mördaren ljuger inte ensam* försvinner den goda stämningen då skönheten Lil Arosander gör en ”effektfull” entré: ”Hur var det möjligt att en enda människa på detta sätt kunde sprida otrivsel och irritation bland oss allesammans?”, frågar sig Puck och iakttar Einars nervösa beteende (s. 26). Än mera dramatiskt sker omkastningen i *En skugga blott*. Puck återvänder efter en utlandsresa, fylld av en längtan till hemmets härd som illustreras via ett Heidenstam-citat, men finner Einar utflugen ur bostaden, kvinnokläder slarvigt utslängda i deras sovrum och som kulmen ett naket kvinnolik i badkaret.

Från det ögonblick Barbara dyker upp i *Tragedi...* kommer också kriminalgåtan att sammanflätas med en berättelse om kvinnliga positioner och kvinnlig rivalitet. I Maria Langs kriminalromaner framträder ett förhållande även till en annan genre, den romantiska populärlitteratur som vänt sig så gott som uteslutande till kvinnliga läsare. Barbara är då hon inträder i handlingen iförd röd ulster och en blank ljusgrön sidenklänning som enligt Puck är ”både för utmanande och för opraktisk för att passa ihop med ett intimt julaftonsfirande i hemmets lugna vrå” (s. 18). Barbaras framtoning av stilriktig femme fatale kommer visserligen att nyanseras något under romanens gång, men hon förblir i Pucks ögon en representant för ”primitiv kvinnlighet” som drar till sig all manlig uppmärksamhet, ”en häxa, en trollpacka från det tjugonde århundrandet” (s. 23, 81, 123).

I romanen uppträder Barbara Sandell som en hotande eller övermäktig konkurrent till inte mindre än fyra andra kvinnor. I förhållande till Tekla Motander finns redan i det förflutna en kamp om Teklas make Gerhard. Dottern Susann Motander strävar i sin tur att bli sedd av Märten Gustafsson som emellertid tycks ha ögon enbart för Barbara. Det blir också tydligt av Pucks reaktioner att hon uppfattar en konkurrens om Einar. Men framförallt har Barbara

redan besekrat Hjördis i tävlan om Arne och framstår nu som överlägsen också i en eventuell kamp om kyrkoherden Tord, som så småningom erkänner sig förälskad i den nyblivna änkan.

Tragedi... utnyttjar schabloner från och förväntningar skapade inom populärromantiken genom att ställa en god och självupppoffrande kvinna, Hjördis, mot en egocentrisk och sinnlig, Barbara.²¹ Männen ägnade ”hela sin syn och hörsel och artighet och spiritualitet åt den blonda och sorgklädda Barbara Sandell”, anmärker Puck. ”Och ändå var det Hjördis Holm som oavbrutet sörjde för vår trevnad” (s. 81). Det finns i diskussionen kring pusseldeckaren närmast ett samförstånd om att genren med förkärlek använder sig av såväl mördare som mordoffer som läsaren får föga sympati för. Ett emotionellt engagemang i någon av dessa karaktärer skulle störa det intellektuella arbetet, alternativt den dominerande komeditonen.²² Man kan vad gäller *Tragedi...* och en del andra kriminalromaner skärpa iakttagelsen och snarare tala om att de tillgodoser ett önsketänkande av mordisk art. Barbaras död framstår i sammanhanget som straffet för hennes självupptagenhet, ett stycke didaktik format av en konventionell kvinnosyn och ägnat att tillfredsställa de läsare som via Puck känt en stigande aversion.²³

Hjördis Holms öde innebär samtidigt ett tydligt brott mot normerna. En del av slagkraften med Langs roman ligger i att Hjördis till skillnad från klichén aldrig får den belöning för sin omvårdande huslighet som mönstret tycks utlova. Askungen vinner inte sin prins utan pekas istället ut som mördare. Läsaren har annars all anledning att hysa välvilja mot Hjördis Holm, en blygsam och flärdfri människa som tvingats leva ett trist och enformigt liv, därtill en ”absolut perfekt” husföreståndarinna (s. 8), uppskattad av prästdottern Lotta. Hjördis tycker sig förvisso ha rätten på sin sida, då hon kräver sina pengar tillbaka, men hon griper efter yxan först då hon blir slagen av Arne.

Finns här en sens moral? Hjördis dödande hugg mot Arne Sandell kan uppfattas som den yttersta reaktionen på ett patriarkalt förtryck. Underförstått upprepar Arne vad Hjördis tidigare blivit utsatt för av fadern, snål och girig om än inte fysiskt brutal. Men dråpet låter sig också tolkas utifrån ett mera traditionellt perspektiv. Hjördis livsöde är konsekvensen av att hon inte kan locka till sig någon form av manlig uppmärksamhet. I Langs värld får kvinnor sitt värde via männen. Det gäller Puck i förhållande till Christer Wijk och det gäller romanernas återkommande unga flickor, som är på väg att kvävas under sina auktoritära mödrar. Tekla Motanders dotter Susann i *Tragedi...* är ett exempel. Ett berömmande ord från Mårten Gustafsson ”förvandlade” med ens flickan och ”kom henne att bli både söt och tilldragande” iakttar Puck. Metamorfosen antyder det Askunge-mönster som aldrig förverkligas ifråga om

21 Lisbeth Larsson beskriver detta återkommande mönster i populärromantiken. Se Larsson, *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, Symposium 1989, s. 245ff.

22 John Cawelti, *Adventure, Mystery and Romance. Formula Stories as Art and Popular Culture*, Chicago University Press 1976, s. 90ff ; George Grella, ”The Formal Detective Novel”, i *Detective Fiction*, s. 84ff.

23 Raymond Williams talar om ”magical solutions” som undanröjer en komplikation eller en spelets onda aktör. Se Williams, *The Long Revolution*, Broadview press 2001, s. 82f. Den självupptagna kvinnans död är ett återkommande motiv också i de romantiktexter Lisbeth Larsson har undersökt. Se Larsson *En annan historia*, s. 250.

Hjördis (s. 142). Detsamma gäller den ”bleka och tysta” Agneta Holt i *Inte flera mord* (s. 5) och Vivi Ann Renman i *Mörkögda augustinatt*. Maktsituationen könen emellan och Langs ambivalenta hållning illustreras också redan i inledningen av *Tragedi...*, då Puck – närmast i barnets tysta position gentemot de vuxna – avlyssnar ett samtal mellan hennes far professor och farbrodern kyrkoherden. Dessa två herrar, vars auktoritativa status aldrig ifrågasätts i romanen, diskuterar då äktenskapet som ett alltigenom praktiskt arrangemang, ägnat att underlätta situationen för änkemannen Tord (s. 7f).

Självständiga kvinnor tillmäts heller inte stora möjligheter hos Lang. Mördarna i hennes två första romaner är båda sådana som skapat sig en egen karriär, Viveca Stensson som licentiat i litteraturhistoria, Marja Kroog som teaterregissör, men på olika sätt faller de offer för sexualitetens komplikationer. Tove Monrad, hovsångerska i *Se döden på dig väntar*, har valt att göra abort och beskrivs som präglad av ”egoism och karriärhunger” (s. 214). Undantaget är författarinnan Elisabeth Mattsson i *Inte flera mord*, med Einars ord ”en av de bästa och finaste människor jag har haft nåden att få lära känna”. Hon är ogift och har lämnat bort en son, men tillmäts ändå förmågan till ett positivt liv, möjligen därför att hon som producent av årligen utkommande kärleksromaner ständigt underhåller en romantisk föreställningsvärld av traditionellt slag. Texten ifrågasätter visserligen värdet i Mattsons litteratur, men Puck får konstatera ”hur mycket hon ändå hade betytt för att forma min smak” (s. 75f).

Puck Bure själv har en modern och positiv syn på sexualiteten och visar sig oftast förstående och tolerant gentemot de olycksöden hon möter, men framstår samtidigt som mycket traditionell, fallen för hysteriattacker och svimningar på ett sätt som kan erinra om Richardsons 1700-talshjältinna Pamela. I detektivarbetet ter hon sig blott alltför välanpassad till en nedärvd genusordning, belåten med att tilltalas med ”kära barn” av Christer Wijk och bidra med ”kvinnlig intuition” till hans beundrade intellekt.²⁴ Den avhandling hon arbetar på redan i den första romanen har heller inte fullbordats då Lang lämnar henne i *Mörkögda augustinatt* och där Puck istället verkar fullt upptagen av sina modersplikter.

Ideologin

”En kvinnohand, omsluten av en vit spetsmanschett” är vad Puck kan urskilja då ljusskenet i vindstrappan faller över den hand som ”sträckts ut för att ge Lotta den dödande stöten” (s. 148). Texten har genomgående poängterat perfektionen hos Hjördis Holm, som inte med en min förråder att det är besvärligt med gäster och som ger sig tid att sätta nya och fräscha spetsar på sin klänning (s. 88). I efterhand undrar Puck: ”...var det hela, när allt kom omkring en smula *för* perfekt? Hade det varit en attityd, som hon klamrat sig fast vid för att hindra sig själv att grubbla över det fasansfulla, som hade skett, och som inte kunde göras ogjort?” (s. 158).

²⁴ I *Se döden på dig väntar* lyckas Puck svimma inte mindre än tre gånger. Redan i *Farligt att förtära* får Wijk uttala sin tacksamhet över Pucks insatser: ”Jag behöver minsann all hjälp jag kan få, och när det gäller att bedöma människor – både skurkar och andra – brukar kvinnans intuition inte vara att förakta...” (s. 127). För exempel på Wijks tilltal, se *Farligt att förtära*, s. 216, *Inte flera mord*, s. 127, *En skugga blott*, s. 23.

Samtidigt som texten låter mördaren ge sin bild av skeendet och få tillfälle att vinna läsarens sympati dröjer den vid problemet att den till synes mest otadliga fasad ändå kan rymma en skyldig. Langs romaner präglas genomgående av denna dubbelhet: skräcken inför vad som döljs bakom det sociala rollspelet, strävan att förstå vad som bringat människor ur balans. Man kan samtidigt se hur texterna söker täcka över dilemmat genom en uppsättning manövrer som alla framhäver den samhälleliga gemenskap som ändå står till buds: mördaren finner åhörare redo att lyssna till hans omsorgsfulla förklaring; varje antydning om oförsonliga sociala konflikter avvisas; samförståndet mellan medborgare och myndighet framstår som totalt. Ansträngningen att lyfta fram en enighet kring normer och attityder som även mördarna omfattar blir påfallande i Langs texter. Tydligare än någon av sina samtida svenska rivaler inom kriminalromanen exemplifierar hon den strävan till bekräftelse av den rådande ideologin, som man sett som kännetecknande för genren.²⁵

Det blev mer och mer tydligt att ”det innebar en stor lättnad för den inbundna berätterskan att få öppet erkänna och avböja sig den tunga hemligheten”, heter det i *Tragedi...* (s. 150). Likartade formuleringar återkommer i roman efter roman. ”Det är skönt att äntligen få tala ut” (Viveca i *Mördaren ljuger inte ensam*, s. 212), ”det skall bli en lättnad att få tala om... alltsammans” (Jan Hede i *En skugga blott*, s. 241), ”Det ...det skall snarast bli skönt att få tala om alltsammans” (Paul Sandvall i *Se döden på dig väntar*, s. 222). Brottslingen erkänner sin skuld och söker göra sitt handlingssätt begripligt för omgivningen. Bekännelsen tilldelas en tydlig terapeutisk funktion – det talas gärna om ”bikt” då Langs karaktärer öppnar sig mot omgivningen – men den får också bevisa attraktionskraften i det samhälle som mördaren nu vänder sig till i hopp om att vinna förståelse. Att fyra av Langs åtta gärningsmän väljer att ta sitt eget liv ter sig i sammanhanget som en ytterligare bekräftelse på styrkan i det normsystem förövarna har brutit emot.

Undantaget är Viveca Stensson i Langs debutroman *Mördaren ljuger inte ensam*, som visserligen begår självmord, men avviker från Langs andra mördare genom att hon riktar en anklagelse mot samhället: ”Min kärlek var stark och normal för mig, och att den ledde mig till svåra brott berodde inte på att den var särpräglad. Däremot har det kanske spelat en roll att samhället och min omgivning har varit sådana att jag har tvingats att leva ett i viss mån oärligt och osant liv” (s. 215). Fortsättningsvis kommer inte gärningsmännen att formulera någon sådan kritik. Den freudianska förklaringsmodell som dominerar i texterna tjänar istället till att privatisera varje konflikt. Fram träder en samhällsbild, som präglas av social harmoni i stort, men där de nära relationerna störs av övergrepp och kränkningar i det förflutna. Langs romaner fogar sig på så sätt till andra 50-talsversioner av Sverige som ”folkhem” eller ”lycklig demokrati”, en nation som inte längre producerar konflikter samhällsgrupper emellan och som kan hantera sina individuella avvikare med tolerans.

En kriminalroman pekar ut mänskliga drivkrafter som avgörande för våldet och oskyldigförklarar andra. I *Tragedi...* kan Lang sägas utnyttja läsarnas sociala fördomar för att misstänkliggöra den auktoritära Tekla Motander, den supige och grove Connie Lundgren och

---

25 För en diskussion kring denna fråga, se min ”Stieg Treuter – genren och samtiden”, i *HumaNetten*, vårnumret 2005, www.vxu.se/hum/publ/humanetten.

kommunisten Mårten Gustafsson.²⁶ I synnerhet gäller det Tekla, den av aktörerna som texten riktar starkast antipatier mot. Sedan årtal tillbaka har hon omgetts av ryktet att hon låtit sin make dö genom att medvetet försena hans transport till ett sjukhus. ”Om det verkligen är sant”, säger Einar, ”då är det ett vidrigare mord än jag någonsin förut har kommit i beröring med” (s. 99). Till sist menar emellertid Christer Wijk att ”kanske” var ändå Tekla oskyldig till makens död och istället ett offer för illvilliga rykten (s. 159).

Tekla Motander kan sägas vara omöjlig som föröväre redan genom att hon misstänkliggjorts i sådan grad, men inriktningen på ”tragik” och på förståelse för brottslingen ter sig också oförenlig med föreställningar om en ondska av det slag som antytts hos Tekla. *Tragedi...* är en av de Maria Lang-romaner som saknar karaktärer helt utan försonande drag. Typiskt nog beskrivs Arne, som ju hanterat Hjärdis’ förhoppningar på ett bedrägligt sätt, som ”osedvanligt glad och lättsam och trevlig” (s. 21). Några av de som utnyttjat människor i det erotiska spelet står emellertid bortom den gemenskap som annars inrymmer så gott som alla figurer i Langs värld. De hör hemma i de två tidigaste romanerna: Marianne Wallman i *Mördaren ljuger inte ensam* – ett mord på henne var enligt Puck ”både förstaeligt och på något vis acceptabelt” (s. 99) – och Torkel Alm i *Farligt att förtära* – ”en erotoman av ganska billigt och motbjudande slag” (s. 197).

Connie Lundgren, som förutom att vikariera som kyrkvaktmästare också är anställd i Sandells butik, sägs ha avundats Arne Sandell inköpet av lanthandeln som Lundgren själv varit spekulant på. Lundgrens syster vittnar emellertid om att ”det var bäst som skedde, för Connie skulle aldrig i världen ha dugt till att sköta en stor handelsbod och handskas med anställda och kunder och räkenskapsböcker” (s. 75). Texten undanröjer all objektiv grund för något socialt agg från Lundgrens sida och han får också betona att mordet på hans chef gjort honom ”så sorgsen som hade det varit bror min” (s. 76). I Langs romaner saknas överhuvudtaget inslag av det moderna samhällets konkurrens och gruppkonflikter. Närmast kommer rivaliteten två litteraturforskare emellan i *En skugga blott*, men de försonas karaktäristiskt nog i samband med de traditionella och respektingivande ritualerna vid en disputation.

Mårten Gustafsson, som till en början omtalas som vore han ”en pestsmittad kriminaldåre” (s. 44), beskrivs i slutavsnitten av Puck som ”trevlig” och som en ung man ”vars radikala idéer mest syntes bestå i en pojkkattig lust att ställa till uppståndelse och chockera den sovande landsbygden omkring sig” (s. 145). Han har då gjort avbön för tilltaget att låna kyrksilvret och betygat sin aktning för kyrkoherden. Mårtens politiska uppfattning ses helt och hållet ur ett individualpsykologiskt perspektiv, som ett steg i hans mognadsprocess. Den radikalism som skulle kunna representera modernitetens hot mot traditionen visar sig till sist helt ofarlig. En annan ungdomlig outsider, mordoffret Tommy Holt i *Inte flera mord*, som beskyllts för incest med sin halvsystem, blir inte bara rentvådd från dessa anklagelser utan tilldelas även han en i grunden rejäl och tilltalande karaktär.

Mårten Gustafsson är också ett av få inslag i den svenska 50-talsdeckaren som berör kommunismen och som därigenom kan sägas anknyta till den pågående ideologiska kampen i det

26 Heta Pyrhönen diskuterar sådana narrativa strategier som en del i författarens spel med läsaren. Se Pyrhönen, *Mayhem and Murder. Narrative and Moral Problems in the Detective Story*, University of Toronto Press 1999, s. 166ff.

kalla kriget. Här, lika litet som i någon annan roman av de ledande författarna – relevanta är Trenters *Dockan till Samarkand*, 1959, respektive Sunesons *Och häcken växte*, 1955, och *Så spelar döden*, 1956 – kommer emellertid de aktörer som betecknas som kommunister att få någon avgörande roll i skeendet. De förblir bifigurer, ibland som hos Treter utsatta för ironi, ibland som hos Suneson istället behandlade med respekt för konsekvensen i en övertygelse, men aldrig framställda som en överhängande samhällsfara.

Framförallt Sara Kärrholm har hävdad ett samband mellan 50-talets svenska kriminalliteratur och ”den övergripande kontexten av det kalla kriget” och menar att ”(ä)ven den litteratur och film som inte hade ett explicit politiskt innehåll påverkades av det kalla krigets föreställningsvärld”.²⁷ För mig ter det sig istället slående att länkarna till den öst-västliga motsättningen är så utomordentligt svaga i dessa 50-talsromaner. Decenniets svenska deckare framstår snarare som ett uttryck för tendenserna att föra samtidens politiska diskussion inom ramen för föreställningar om en egen, svensk väg. De normbrott som ständigt står i centrum i kriminallitteraturen relateras vad gäller svenska 50-talsdeckare aldrig till någon politisk ideologisk påverkan, utan behandlas istället som problem vars ursprung står att finna i alltigenom privata omständigheter – som hos Lang – eller i sådana moralkriser som sammanhänger med det moderna samhällets utveckling – som hos Treter, Suneson eller Rönnblom.

Strävan att harmoniera slår igenom också i bilden av polisen. Lang skiljer sig på så sätt från en stor del av genretaditionen, där polismakten antingen förlöjligats till fördel för sådana privata utredare som Holmes och Poirot, eller utrustats med den temperamentsfulla excentricitet som utmärker bl.a. Vesper Johnson hos Treter. Christer Wijk är däremot alltigenom tillmötesgående – ”den hövligaste av alla poliskommissarier” (*Farligt att förtära*, s. 113) – och uttrycker gärna sin tacksamhet då de inblandade tycks hålla sig till sanningen. Vid ett tillfälle övertalar han en av dessa att vederbörande nog ändå får ”finna sig i att vara förhållandevis misstänkt” (*Mörkögda augustinatt*, s. 197). I *Tragedi...* kan Wijk trogen sin roll som svärmorsdröm och gentleman visserligen ”kyligt” huta åt Connie Lundgren, som borde ha lärt sig att ”man inte späckar sitt tal med svordomar i damers närvaro” (s. 57) och han får visa skärpa och myndighet i olika kritiska faser av utredningen, men han annonserar i övrigt genomgående närhet snarare än distans till kretsen av misstänkta. Vid sin entré i romanen införs han ”i triumf till det dignande kaffebordet” av makarna Puck och Einar (s. 35) och samtalar sedan ”vänligt” och ”tåligt” med de som nyligen fått kännedom om mordet på Arne Sandell. Scenen återkommer i flera andra romaner, där de inblandade är blott alltför villiga att låta sig granskas av polismakten. De som hävdar sin rätt till en fredad privatsfär även under en mordutredning framstår efterhand som naiva, alternativt otillständigt misstagna gentemot överheten.

*

Familjen blir kärnan i den samhälleliga gemenskap Lang beskriver och därmed också i en ideologi som hävdar möjligheten av en social tillvaro utan konflikter. Christer Wijks nära och förtroliga relation till paret Bure gör att han snarast bör uppfattas som familjemedlem,

---

²⁷ Kärrholm, *Konsten att lägga pussel*, s. 39, 26.

som en i den stabila krets som Langs berättelser oftast tar sin utgångspunkt i och som sedan ger trygghet då våldet hotar. Ofta begränsas denna krets enbart till det äktenskapliga paret Puck och Einar tillsammans med vännen Wijk, ibland utökas den med fadern Johannes och här dessutom med farbrodern och den lilla kusinen. I *Mörkögda augustinatt*, den åttonde och sista romanen med Puck som berättare, tillkommer en liten dotter och en barnflicka.

Via kriminalberättelsen blir familjen föremål för ett mer eller mindre latent hot. Våldsamheterna som inträffar kan på ett indirekt plan uppfattas som attentat mot familjeharmonin, inte minst genom att våldet får slå till i Pucks omedelbara närhet. Greppet förstärker berättarens delaktighet i skeendet och har motsvarigheter redan i Stieg Trenters 40-talsromaner, men det får hos Lang en särskilt laddad och ihärdig karaktär. Morden drabbar den närmaste vänskapskretsen (*Mördaren ljuger inte ensam*) eller den arbetsplats där Puck och Einar för tillfället är sysselsatta (*Farligt att förtära*). I ett fall finner Puck som redan nämnts ett lik i parets eget badkar (*En skugga blott*), i ett annat i trädgården till den villa där de vistas (*Inte flera mord*). I *Rosor, kyssar och döden* berörs den familj som Christer Wijk är på väg att gifta in sig i. En egen släkting blir ett av offren i *Mörkögda augustinatt* och i *Se döden på dig väntar* flätas mordhistorien samman med en romans, där Pucks äktenskap tycks i fara genom hennes förälskelse i en karismatisk dirigent. I ett par fall är mördarna nära vänner till Puck. I *Tragedi...* diskuteras vid flera tillfällen Hjärdis Holm som en tänkbar andra hustru till änkemannen Tord, Pucks farbror. Romanerna undviker varje antydning om djupare motsättningar inom familjens ram – typiskt nog konfronteras aldrig Einar med Pucks relativt oskyldiga snedsprång med dirigenten – men exploaterar fruktan för den omvärld som kan störa tryggheten.

En jämförelse med Trenter är instruktiv och belyser hur två författare inom genren och i samma epok kan kretsa kring helt olika centra. Trenters hjälte Harry Friberg är ungarl, har närmast försumbara kontakter med familj och släkt, och kan lätt uppfattas som representant för enskild, manlig initiativkraft i det nya efterkrigssamhället, en företagare ur medelklassen som möter omvärlden med optimism, om än med en viss ambivalens gentemot moderniteten. Hos Lang söker sig däremot Puck efter sina återkommande likfynd och andra erfarenheter av en bister verklighet ständigt tillbaka till det stöd och den tröst som familjen, i själva verket männen Einar, Johannes och Christer Wijk, kan ge henne. De föreställningar om tryggheten i den goda familjen som här träder fram står samtidigt i bjärtaste kontrast mot de brutalare insikter om familjelivet som romanerna också ger. Bilden av familjen som kärncellen i folkhemmet och förkroppsligandet av en vidare social gemenskap kan hos Lang aldrig helt förtränga de hatiska relationerna i de andra familjer som skärskådas i freudianismens avslöjande ljus. Här synliggörs både strävan till ideologisk förenkling och svårigheterna att täcka in alla de komplikationer som texterna rymmer.

Analyserad litteratur:

Mördaren ljuger inte ensam (1949), Vingförlaget 1952.

Farligt att förtära (1950), B. Wahlströms bokförlag 1960.

Inte flera mord (1951), Vingförlaget 1957.

En skugga blott (1952), B. Wahlströms bokförlag 1970.

Rosor, kyssar och döden (1953), Vingförlaget 1960.

Tragedi på en lantkyrkogård (1954), Pan/Norstedts 1967.

Se döden på dig väntar, Norstedts 1955.

Mörkögda augustinatt (1956), Vingförlaget 1959.

Auden, W.H., "The Guilty Vicarage", i *Detective Fiction. A Collection of Critical Essays*, red. Robin W. Winks, Prentice-Hall Inc. 1980.

Blom, K. Arne, "Appendix", i Julian Symons, *Lilla mordboken. Från detektivhistoria till kriminalroman*, Berghs 1979.

Brooks, Peter, *The Melodramatic Imagination. Balzac, Henry James, Melodrama and the Mode of Excess*, Yale University Press 1995.

Cawelti, John, *Adventure, Mystery and Romance. Formula Stories as Art and Popular Culture*, Chicago University Press 1976.

Carlsson, Ulf, "Stieg Trenter – genren och samtiden", i *HumaNetten*, vårnumret 2005, www.vxu.se/hum/publ/humanetten.

Christie, Agatha, *Mordet i prästgården (Murder at the Vicarage, 1930)*, Bonniers 2000.

Christie, Agatha, *Tragedi i tre akter (Three-Act Tragedy, 1934)*, Bonniers 1947.

Elgström, Jörgen och Runnquist, Åke, *Svensk mordbok*, Bokvännerna 1957.

Elgström, Jörgen, LaCour, Tage, Runnquist, Åke, *Mord i biblioteket. Detektivromanens märkvärdiga historia*, Bonniers 1961.

Grella, George, "The Formal Detective Novel", i *Detective Fiction. A Collection of Critical Essays*, red. Robin W. Winks, Prentice-Hall Inc. 1980.

Kärrholm, Sara, "Pusseldeckaren och folkhemmets bortträngda mörker", i *Hotad idyll*,

Berättelser om svenskt folkhem och kallt krig, red. Salomon, Larsson, Arvidsson, Nordic Academic Press 2004.

Kärrholm, Sara, *Konsten att lägga pussel. Deckaren och besvärjandet av ondskan i folkhemmet*, Symposium 2005.

Lang, Maria, *Vem är jag? Dagmar Lange eller Maria Lang*, Norstedts 1985.

Larsson, Lisbeth, *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, Symposium 1989.

Munt, Sally R., *Murder by the Book? Feminism and the Crime Novel*, Routledge 1994.

Porter, Dennis, *The Pursuit of Crime. Art and Ideology in Detective Fiction*, Yale University Press 1981.

Pyrhönen, Heta, *Mayhem and Murder. Narrative and Moral Problems in the Detective Story*, University of Toronto Press 1999.

Rönblom, H.-K., *Bok över obefintliga*, Norstedts 1962.

Sayers, Dorothy L., "The Omnibus of Crime", i *Detective Fiction. A Collection of Critical Essays*, red. Robin W. Winks, Prentice-Hall Inc. 1980.

Sayers, Dorothy L. *De nio målarna (The Nine Tailors, 1934)*, Bonniers 1951.

Söderlund, Maria, "För het på gröten? Maria Lang och sexualiteten", i *Jury* 1997:4.

Todorov, Tzvetan, "Kriminalromanens typologi", i *Brott, kärlek, äventyr. Texter om populärlitteratur*, red. Dag Hedman, Studentlitteratur 1995.

Wendelius, Lars, *Rationalitet och kaos. Nedslag i svensk kriminalfiktions efter 1965*, Gidlunds 1999.

Williams, Raymond, *The Long Revolution*, Broadview press, 2001.

Muntlig historia: mer än vetenskap?

Av Attila Lajos

Vad är muntlig historia?

Muntlig historia är en historia som är skriven med levande muntliga berättelser som källor, källor som står i direkt kontakt med historikern, som själv är med och med sina frågor och rentav skapar dessa berättelser.

Vittnespsykologins slutsatser om ögonvittnens mycket individuella sätt att återge sina iakttagelser tillhör vardagskunskapen idag. Ändå anser muntliga historiker att dessa källor är fullt användbara och fortsätter skapa nya källor, oftast genom intervjuer. Dessa intervjuer analyseras sedan, som om de skulle innehålla något genuint, som inte hade förts in, eller som inte hade blivit förvrängt, när dessa källor skapades. Ett högst ovanligt tillvägagångssätt alltså, som hos den klassiskt skolade historikern väcker allvarliga frågor om slutsatsernas förmodade objektivitet. Man börjar verkligen fråga sig: Behövs muntlig historia? Den ger ju inga fakta utan bara subjektiva uppfattningar och föreställningar. Men är de muntliga källorna inte lika viktiga som andra källor? Finns det egentligen någon historia utan muntlig historia? Inga fakta finns ju i sig själva, utan bara som uppfattningar och föreställningar i subjektens medvetande och ofta har de uttryckts muntligt först.

Svårast är att försvara dessa källor mot angrepp som gäller deras validitet och reliabilitet. Jag anar att de historiker som fortfarande ställer etablerade vetenskapliga anspråk på historieskrivningen håller de muntliga källorna för ganska värdelösa. Dessa är – säger man – för osäkra och subjektiva för att kunna användas som intersubjektiva vetenskapliga sanningskriterier, ett anspråk som varje vetenskaplig aktivitet måste leva upp till för att accepteras – och jag kan i viss mån hålla med om det.

För att kunna försvara ståndpunkten att muntlig historia är lika berättigad som annan historieskrivning, måste vi studera de begrepp som ställs emot denna och hur dessa begrepp har utvecklats, ty härvidlag har stora förändringar skett under de senaste decennierna. Historia, muntlig historia, vetenskap och det problematiska i deras sammankoppling blev aktuella frågor därför att ett av det moderna västerländska samhällets grundbegrepp, *vetenskap*, förlorat sin tydliga definition, och därmed också sina trygghetsgivande egenskaper.

Vart har den trygghetsgivande vetenskapen tagit vägen?

Det verkar på något svårförklarligt sätt vara så att kvantfysikens häpnadsväckande resultat bröt igenom den kartesianska muren som hade omringat det vetenskapliga samhällets tänkande fram till mitten av 1900-talet. Den logiska positivismen, som hade utgjort detta tänkandes höjdpunkt räckte inte längre. Fysiken upptäckte att de subatomära partiklarna – grunden för den materiella verkligheten – inte verkar finnas i sig själva, utan bara som en relation mellan sig själva och vår intentionalitet att hitta och mäta dem. Osäkerhetsprincipen som

utvecklades av Heisenberg redan på 1930-talet visade att det var omöjligt att observera de subatomära partiklarna utan att direkt påverka dem med observationsinstrumenten.¹ Det gick inte längre att hitta och analysera delarna så som de var för att sedan beskriva helheten. Delarna föreföll inte längre ha egna egenskaper, utan de fanns bara som en relation mellan det som finns och den som observerar. Man upptäckte – och accepterade så småningom – att vetenskapsmannen påverkade sitt undersökningsobjekt redan när han eller hon riktade sökarljuset på det, och att denna påverkan var ofrånkomligt. Därmed försvann möjligheterna till den objektivitet som var den gamla vetenskapsuppfattningens mest grundläggande begrepp. Det var denna objektivitetsuppfattning som gjorde det möjligt att tro på den absoluta sanningen – en sanning som vi närmade oss med vetenskapens hjälp. Den gav mening åt den vetenskapliga världsbilden samtidigt som den ställde vetenskapssamhället över moraliska ansvarsfrågor. Denna utopiska vetenskapsuppfattning gjorde att vetenskapen blev som en religion, som ett opium för massan, och vetenskapsmännen dyrkades som denna världsfräl-sande religions präster, vissa av dem även som ofelbara påvar.

Men nu försvann också den enkla dualistiska strukturen, där människan avbildades som det kunskapssamlade subjektet – en kunskap som troddes motsvara den objektiva världen, föreställd som en mekanism som alltid uppträdde på samma sätt under samma villkor, oberoende av observatören. Den fick lämna plats åt en mycket mer osäker och ostrukturerad uppfattning där människan – även vetenskapsmannen – träder in på scenen både som subjekt och objekt, där sanningarna inte längre är oberoende av observatören utan lyder under dennes skapande förmåga. Sanningarnas allmängiltighet tids- och rumsbegränsades, vilket ledde till att man i vissa pragmatiska delar av världen bestämde sig för att strunta i sanningen så länge man hade användbar kunskap just för ögonblicket (instrumentalism, behaviorism). Snart visade sig denna typ av kunskap vara mer till skada än till nytta, ty den upptäcker falska, icke existerande och vilseledande orsakssamband som mer täcker än upptäcker något.

Räddningen verkade finnas i systemteoriernas dialektiska helhetssyn, i det s.k. ekologiska tänkandet där vetenskapen spelar en likvärdig roll med andra delar inom helheten.² Men även detta är problematiskt. Om allting hänger ihop och om man alltid ska försöka angripa problemet i sin helhet, hittar man aldrig den bästa utgångspunkten. Helhetssynen – även om den är sann – har en paralyserande effekt som gör handlingen omöjlig och varje val ansvars-löst. Medvetenheten om att det inte går att veta allting samtidigt och iakttagelsen av att vetenskapliga uppfinningar har oanade konsekvenser gav en väldigt osäker grund för vetenskapen, men den hade samtidigt den sunda effekten att minska den vetenskapliga arrogansen. Vägen var öppen för att slutgiltigt uppge den absoluta objektivismens ideal och inse att sanningarna måste begränsas till vissa tids- och rumsrättsliga giltighetsområden och perioder. Och så föddes Kuhns paradigmatteori, som säger att giltigheten hos vetenskapliga sanningar kommer

1 För en enkel förklaring av osäkerhetsprincipen se Heisenberg, 1993.

2 ”I systemteori finns inte orsak och verkan. Relationer är cirkulära, inte linjära. Det är inte meningsfullt att fokusera enbart på *en* persons beteende. Allting existerar i ett sammanhang. Absoluta sanningar finns inte, inte heller någon absolut moral... Allting påverkar vartannat hela tiden. Att tänka i orsak och verkan är ett föråldrat synsätt som vi övergett idag. Likaså tanken att det skulle finnas en objektiv moral.”, skriver göteborgstudenten Jan Eriksson i sin examinationsuppgift om *Systemteori och socialkonstruktivism – en kritisk granskning*, 2003. Se web.telia.com/~u31437000/system.htm#_Vad_är_systemteori?

av deras egenskap att passa in i den just gällande världsuppfattningsmosaik – *paradigmet* som han kallade det – och är egentligen bara ett resultat av en tyst överenskommelse, där *argumentum auctoritas*, auktoritetsargumentet, verkar ha varit stark förekommande.³

I opposition mot Kuhn, men på något sätt i samma anda – användandet av ett tidsperspektiv – kom Lakatos teorier om *research programs*. De säger att vetenskapliga teorikomplex – samlade kring några kärnteorier som utgör de ultimata referenspunkterna under en viss tidsperiod – bekräftas främst av deras egenskap att kunna öppna vägar mot framtiden, att fungera som kristallkuler som möjliggör giltiga och användbara predikationer, som i sin tur leder till nya goda och användbara upptäckter och nya program.⁴

Jag anser att något märkligt inträffade i och med acceptandet av dessa teorier. De är långt ifrån bara påpekanden om observationens teoriberoende som förut användes som kritik mot positivismen. Genom införandet av skapande, överenskommelse och tid (historia och framtid) som vetenskapsdefinierande faktorer börjar man segla nära den otrygga irrationalitetens kuster och behovet av kontroll och trygghet är för viktigt för att någonsin uppges. Därför har jag intrycket att medan de ovannämnda teorierna rationellt accepteras av de flesta forskare så lever fortfarande i tysthet tron på möjligheten till objektiva observationer och experiment och tron på den absoluta sanningen som bara vetenskapen leder oss till. Chalmers gör en bra observation när han påpekar att den induktiva (kunskapssamlande) vetenskapsuppfattningen inte är fullständigt vederlagd.⁵ Och tänker vi lite djupare så inser vi att tron på det absoluta – objektiviteten eller sanningen – är en nödvändighet för att hålla igång den relativa rörliga världen. Vilken löpare skulle fortsätta loppet om han visste att mållinjen hela tiden flyttades framåt eller att den kanske redan var bakom honom – eller kanske inte fanns alls? Detta behov av en stillastående mållinje – verklig eller imaginär – är den främsta orsaken till att det gamla vetenskapsidealet som ligger till grund för induktivismen och positivismen fortfarande verkar; detta är orsaken till att det induktiva tänkandet fortfarande är vanligast. Det är en nödvändighet vid praxisens bänkar, ty det ger mening och perspektiv. Det finns bara få som i praktiken vågar ta något annat alternativ på allvar än det som är grundat på observation och experiment.

Vad är historia? Är det vetenskap?

Historia är ett begrepp som genom sin långa karriär har betraktats och behandlats och skrivits på många olika sätt innan försök gjordes till sammankoppling med det av upplysningen skapade modebegreppet *vetenskap*. Om vi bortser från den österländska – framför allt indiska – cykliska tidsuppfattningen och den påföljande relativa historielösheten, så har vi i grund och botten två olika perspektiv som karakteriserat historieskrivningen i Västerlandet. Inget av dessa två lyckades definitivt besegra det andra, trots att det ena kan kallas mer vetenskap-

3 Se Kuhn, 1962. I boken framför Kuhn tesen att under en viss given tidsperiod utgår varje vetenskaplig generation (eller samhälle) från ett gemensamt kunskapsunderlag och sätt att tänka, *ett paradigm*, som alla forskare, medvetet eller omedvetet, refererar till. Detta paradigm bestämmer forskningens inriktning, vilken typ av frågor och metoder man skall använda osv. Ett paradigm ändras genom en *vetenskaplig revolution*, som skapar ett nytt gemensamt underlag osv.

4 Se Lakatos, 1976 och 1977.

5 Chalmers, 1995.

ligt och medan det andra är mytiskt-moraliserande, ty vi människor vill både veta sanningen och samtidigt ha någon nytta av denna så kallade sanning.

Skillnaden, enligt min uppfattning, blev att dessa historieskrivningar hade olika ambitioner vad det gäller tiden. Den ena vill låta tiden rulla och *använder* historia. Den låter dåtiden rulla in i nutiden och nutiden i dåtiden. Den pendlar fram och tillbaka, kopplar samman och behandlar det som vi skulle kalla historiska fakta ganska lätt och elastiskt. Det är en historieskrivning som förklarar med utgångspunkt i ”så borde det ha varit”- ställningen och som inte bryr sig så mycket om ”hur det faktiskt var”. Ändå gör den mer eller mindre anspråk på totalförståelse; och detta utifrån en uppfattning om att vi alltid är likadana. Den utgår från en paradoxal behandling av tiden där dåtid, nutid och framtid förenas i historiemedvetandet, i ett slags stillastående rörelse som skapar en allestädes närvarande helhetsbild. Den är full av värderingar och låter historikern träda in på den samhälleliga arenan för att ta del och ta sitt ansvar. Naturen och Människan flätas samman och det oförklarliga flätas in i och accepteras som en del av människoödet. Denna linje är den som kan dras från Herodotos och Titus Livius rakt in i medeltiden med sina krönikörer, som sedan används under romantiken och har satt sina spår i dagens postmoderna inställning och historieskrivning.

Den andra vägen – som kom att anses som början till den vetenskapliga metoden – följer den riktning som letar sitt ursprung hos Thukydides och Tacitus och leder fram till positivismen. Den drar skarpare skiljelinjer mellan det förflutna, nutid och framtid. Den försöker hitta förklaringar inom dessa olika tider, försöker förklara inifrån genom att bland annat upptäcka mänskliga intressen, ekonomiska förutsättningar, maktbalanser; med andra ord *fakta*, som verkade under den specifika perioden, i början bara genom att resonera på det viset, men sedan genom att försöka hitta materiella belegg för sina resonemang. Denna riktning är den som vill ta reda på ”hur det faktiskt var” och beskriva detta på ett objektivet sätt. Med andra ord på ett sådant sätt att oavsett vem som läser beskrivningen får denne samma tanke, samma bild av det som skedde.

Den objektiva historieskrivningen och den nya vetenskapsfilosofin

Konstig nog så är den objektiva historieskrivning en märklig ambition, sedd ur den nya vetenskapsfilosofins synvinkel. Om vi tänker lite längre, förutsätter den en viss mekanisk syn på människan, där varje objekt i grunden skapar samma tankeavbildning oavsett vilken individ som kommer i kontakt med det: hindu, bantu eller svensk. Tänker vi vidare inser vi att denna ambition är märklig också därför att den talar om förståelse bara i den ena riktningen: utifrån fakta – som om fakta kunde hittas och framställas utan förståelse. Sedan är även denna ensidiga förståelseriktning stark begränsat, ty objektivitet förutsätter ett slags överindividualitet som inte tillåter vilka tolkningar som helst och på det sättet tar den bort själva historikern. Medan den första historieuppfattningen förklarar historiens gång utifrån starka individer och deras personliga öden försöker den andra riktningen komma bort från individcentreringens slumpmässighet och förklara historiens rörelse genom mekanismer och strukturer som verkar oberoende av individernas vilja. I sina högsta ambitioner försökte representanterna för denna riktning hitta de universella lagar som styr utvecklingen: den tid-

lösa absoluta sanningen. Denna ambition föll samtidigt med idealvetenskapens fall. Plötsligt upptäcktes att allt är historia: berättelser i och om tiden. Men frågan om vad som håller igång och styr Rörelsen (den s.k. utvecklingen i historiens fall) – som är en förutsättning för tiden – har ännu inte besvarats. För att besvara den följde historievetenskapen storbror naturvetenskapen och började gå på djupet för att utreda kaoset: de subatomära partiklarna och kvantfysiken i naturvetenskapens fall, individen och muntlig historia i Historiens fall.⁶ Det är mycket osäkra grunder i båda fallen. Men den fasta mållinjen är den samma bara att den inte längre är en linje. Det är en punkt som man kan närma sig från alla riktningarna. Det paradoxala är bara det att punkten, som vi alla vet, inte har några dimensioner.

Muntlig historia: mer än vetenskap?

Alltsedan Allan Nevins 1948 startade sin Oral History-projekt på Columbia University så har en mängd publikationer som bygger på muntlig historia sett dagens ljus. Detta beror rimligen just på den förändrade synen på vetenskap och historia och besvikelsen över att man med de klassiska metoderna och teorierna misslyckats med att förklara historiens gång.

Hur individerna – som i slutändan är bärare av historien – är kopplade till de stora formationerna och institutionerna, hur och varför individerna bär sig åt på ett strukturerat sätt och ändå bevarar sin individualitet och oförutsägbarhet, hur kontrollerbara strukturer och förutsägbara formationer bildas ur dessa oförutsägbara enheter – det är frågor som fortfarande är obesvarade. Eftersom det struktursökande ovanifrånperspektivet gav luddiga svar där individerna inte fanns med – trots att det är de som alltid utgör den konkreta och berörbara verkligheten – började historikerna, i demokratiseringens namn, skriva ur ett underifrånperspektiv. Den lägsta nivån – den mest grundläggande alltså – i detta underifrånperspektiv är just individen. Muntlig historia är född ur strävan att nå denna nivå, och dess målsättning är att uppteckna och bevara de individuella minnena som grundläggande källor för historiskrivningen. Michael Frisch formulerade frågor som ställs till historien i allmänhet och den muntliga historien i synnerhet. Han beskriver den muntliga historiens förtjänster på följande sätt:

What happens to experience on the way to becoming memory? What happens to experience on the way to becoming history? ...what is the relationship of memory to historical generalization? These questions, so basic to thinking about how culture and individuality interact over time, are the sort of questions that oral history is peculiarly, perhaps uniquely, able to penetrate.⁷

Att frågan om huruvida historia skrivs ur detta lägsta perspektiv är vetenskap eller inte fortfarande är omdiskuterad beror på den säkerhet och trygghet som en vetenskap grundad på positiva fakta, framställda genom induktiv observation och beräkningar eller upprepbara experiment ger. Men utifrån den nya vetenskapsfilosofiska inställningen är frågan meningslös. Vetenskapen beskrivs inte längre som den enda vägen som leder till upptäckandet av de tidlösa sanningarna utan som en djupt mänsklig aktivitet för bättre förståelse av enheten och

⁶ "History in spite of the academic conventions, remains memory", skriver Herberth Hirsch (1995). Även s.k. "shared memories" berättas av individer. Vissa av dem är historiker.

⁷ Perks & Thompson, 1998:34.

samspelet mellan människan och hennes tillvaro – likställd med filosofin, konsten och litteraturen. I detta perspektiv öppnar varje individuell berättelse nya infallsvinklar. Herbert Hirsch skriver: "Whatever lies in the human heart remains an enigma."⁸ Jag håller med honom och hoppas att det så förblir för det mänskliga livets skull.

Samtidigt är jag – liksom Michael Frisch och många andra – övertygad om att muntlig historia är det bästa sättet att underifrån öppna vägen mot en bättre förståelse av samspelet mellan aktör och struktur. Genom muntlig historia kan historikern komma åt det sätt varpå folk strukturerar sin tillvaro, hur "people (are) trying to make a sense of their lives."⁹ Det handlar om mycket mer än att bara ta reda på fakta. Emellertid är en ganska exakt datering och beskrivning av fakta utifrån flera källor också viktig. Att med största möjliga precision ta reda på "hur det faktisk var" är inte bara en verifieringsprocedur utan också en strukturerande kunskap i vilken den subjektiva tiden kan speglas och tolkas.¹⁰ Metodologiskt sett är denna faktiska förkunskap viktig för att historikern skall kunna ställa de rätta frågorna och leda intervjun. Här har vi en av de känsligaste och intressanta frågorna om muntlig historia och dess huvudmetod: intervjun. Det handlar om den muntliga historiens skapande egenskap eller karaktär: man kan säga att i intervjuprocessen skapar historikern sina data i samspel med den intervjuade. Detta är en aspekt som anses vara utomordentligt viktig i alla de arbeten som behandlar muntlig historia som jag har läst. Man bör betrakta intervjun som ett samspel, där båda deltagarna gör varierande intryck på motparten, ett samspel laddat av symboler och specifika kulturella yttringar och föreställningar. I samspelet skapas en situation som aldrig kommer att upprepas, blixtföreställningar som genererar spontana svar utifrån katarriska upplevelser, som ibland öppnar helt nya infallsvinklar. Allt detta leder till tanken på hur föreställningar, uppfattningar och sedan den mänskliga verkligheten skapas ur interaktionen i specifika situationer, i det stora utrymmet mellan slump och nödvändighet. Medan den traditionella historien bara var kapabel att beskriva den reifierade delen av detta samspel mellan den meningssökande människan och tillvaron och dess ofta svårtkontrollerbara slumpmässighet, så kan man med hjälp av muntlig historia komma åt delar som hittills varit gömda för historieskrivningen, delar där även alternativa verkligheter kan diskuteras.¹¹ Genom sin relationsfokuserade karaktär kan muntlig historia rikta uppmärksamheten på den livsvärldskonstruerande aktören, på medvetandeinnehållet om den yttre, inskränkande världen och relationen till denna. Denna relation initierar, ger form, fullbordar den verklighetskapande handlingen och inkorporerar sedan den nya världen genom att tänka på den ur den utförda och kommande handlingens perspektiv. Detta är nuets ögonblicksperspektiv när

8 Hirsch, 1995:154.

9 Perks & Thompson, 1998:35.

10 Ett bra exempel på denna tolkning och förklaring av hur den subjektiva tiden gestaltas hittar vi hos Portellis beskrivning av den italienska arbetarhjälten Luigi Trastullis död (Portelli, 1991). Trastulli dödades av polisen 1949 i en mindre antiNATO-demonstration. Eftersom Trastullis död verkade ganska meningslös efter det att opinionen svängt och blivit NATO vänlig, flyttade folkminnet Trastullis död till 1953, då stora protestdemonstrationer pågick mot avskedandet av 2 000 personer från stålfabriken i Terni. Trastullis död kopplades till en meningsgivande kontext och Trastulli blev ihågkommen som en arbetarhjärte.

11 Se *Unchronic Dreams: Working - Class Memory and Possible Worlds*, i Portelli, 1991.

man bedömer situationen och väljer och vrakar bland de föreställda möjligheterna. Minnena väljs ur den nästkommande berättelsens perspektiv, dess intentionalitet och komplexa logiska konsistens. Man väljer ut de verklighetsbrickor som bedöms som lämpliga för den givna situationen och berättelsen konstrueras med dessa. Intervjuarens närvaro är en sådan bricka och om denna närvaro gör sig gällande på rätt sätt kan den påverka berättelsens konstruktion mot en högre grad av objektivitet.

Genom att acceptera muntlig historia bevisar historievetenskapen att den följer den allmänvetenskapliga utvecklingen. Äntligen ser och accepterar den att fakta också konstrueras; verkligheten i människans värld är ingenting annat än en ständigt växlande relation mellan denna skapade värld och den skapande individen. Muntlig historia fokuserar på individen i denna relation. Denna infallsvinkel måste sedan speglas mot ett av historikern konstruerat – ärligt redovisat och accepterat – bakgrunds- och tolkningsmönster som förklarar och höjer den enskilda relationen till en mer generell nivå. Då får vi – enligt min mening – en beskrivning och tolkning som i stort sett motsvarar dagens vetenskapskriterier.

Muntlig historia som metod

Den nya vetenskapsfilosofin beredde vägen och den muntliga historien kunde tåga in i vetenskapernas finrum. Rätt använd och med den rätta inställningen är muntlig historia lika vetenskaplig som vilken annan historieskrivning som helst. Den är dock inte ägnad att slå fast fakta, utan beskriver hur fakta skapas, tolkas och skapas igen – på mikronivån, men med makroperspektiv. Den behandlar fakta på ett nytt sätt men svarar på samma frågor och måste ställas inför samma källkritik som den klassiska historieskrivningen när den konstruerar sin faktabakgrund och sitt tolkningsmönster. Muntlig historia förenar på det sättet de båda stora perspektiven som på 1900-talet utkristalliserades i Europa: positivism och hermeneutik, dock på ett nytt, relativistiskt men också sanningssökande synsätt som ger fullvärdig plats och tar hänsyn till både aktör och struktur. Denna helhetssyn är en nödvändighet när man skriver muntlig historia och alla historiker som använder den muntliga historiska metoden har den, mer eller mindre.

Ur metodologisk synpunkt ställer dock den muntliga historien många svåra frågor och måste svara på en rad kritiska frågor från de mer traditionella historikerna. Ronald G. Grele sammanfattar denna kritik ”into three categories; interviewing, research standards for preparation, and questions of historical methodology”¹²

Saken underlättas inte av det faktum att vi måste erkänna att ”a human beings past experience is what he or she makes of it before the historian begins to interpret it.”¹³ Detta medför en dubbel biasrisk. Denna dubbla biasrisk styr uppmärksamheten på behovet av ett angrepp på bred front när man börjar analysera och kommentera intervjun – och skriva historia. ”Historical thinking means nothing else than interpreting all the available evidence with maximum degree of critical skill”¹⁴ skrev R.G. Collingwoods och även en muntlig historiker

12 Grele 1975:130.

13 Yows 1994: 21.

14 Citerat ur Yows, 1994:22.

måste hålla med honom. Samma tänkande som för vanlig källkritik måste alltså tillämpas även i muntlig historia. Men det måste kompletteras med funderingar om hur social och individuell kunskap formas och används för handlingens och identitetens utformning.

Samtidigt måste vi fundera på vad som är viktigt att ta reda på: situationen eller processen. Eller med andra ord: Vill vi förklara eller beskriva det som har hänt, vill vi beskriva, räcker det att ta reda på fakta. Tror vi att dessa finns som rena saker som har samma intersubjektiva innehåll både i synkron och diakron mening och anser vi att historievetenskapens sak är att kunna avgränsa och beskriva dessa, ja då förkastar man muntlig historia, ty muntlig historia täcker fakta med förklaringar. Men om vi inte nöjer oss med rena fakta utan vill ta reda på hur folk använder – eller kanske rentav tillverkar – det som sedan kallas fakta, då är vi intresserade av muntlig historia. Och muntlig historia kan, paradoxalt nog, bli en bra väg även mot det som är den objektiva historiens ambition: intersubjektivitet. Ty användning eller tillverkning av fakta sker för att intersubjektivt underbygga en berättelse, som ger en svarsvariant på den processuella *varför*-frågan både för berättaren och för historikern. Vilka fakta för vilka berättelser? Vilka är de fakta som anses göra berättelsen trovärdig? Hur ska de ordnas och tillämpas? Sättet på vilket strukturering av fakta sker i en berättelse säger oftast mer om intersubjektivitetens tidsbundna krav än faktamängden. Minnet är bristfälligt när det gäller fakta, det är mycket mindre bristfälligt när det gäller kriterierna för trovärdighet. Berättelsen måste vara trovärdig och på så sätt avslöjar den gällande verklighetsuppfattningen. Därmed hjälper den oss att förstå hur och varför saker har skett så som de gjort. Den visar hur händelserna tolkades och sattes i ett sammanhang och den visar den konstruerade kausaliteten som kopplar ihop fakta och gör dem meningsfulla.¹⁵ Just därför skriver Alistair Thompson: "Among the most obvious sources for contemporary history are the memories of people who have lived through past events".¹⁶

Forskaren och den intervjuade

Inom muntlig historia är det viktigt att inse att historikern och den intervjuade ofta har olika uppfattningar om vad intervjun tjänar till. Den intervjuade vill nästan alltid framföra något utöver innehållet. Berättaren hoppar mellan tider, glömmer ange tidpunkter, höjer och sänker rösten osv., ty genom berättelsen klagar, anklagar och dömer han. Han gör en handling av berättelsen och ger en mening åt det som har hänt. Denna handlingsaspekt måste omtolkas av historikern till en sammanhängande historia, som avslöjar det som finns bakom berättarens intentionalitet. Alessandro Portelli skriver:

Historians may be interested in reconstructing the past; narrators are interested in projecting an image. Thus, historians often strive for a linear, chronological sequence; speakers may be more

---

15 Sjuttonhundratalsfilosofen David Hume analyserade orsaksbegreppet (kausalitet) som en konstant förbindelse mellan fenomen som berör varandra i tid och rum. Hans slutsats är att påståenden om orsaker, vare sig det gäller enskilda fall eller t.ex. att allt måste ha en orsak, bygger varken på objektiva egenskaper hos verkligheten eller på förnuftsansättningar, utan bara på en psykologisk vana vars ursprung ligger i det mänskliga tänkandet. Se Nationalencyklopedin, www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=206138&i_word=hume.

16 I artikeln *Unreliable Memories? The use and abuse of Oral History*, i Lamont, 1998.

interested in pursuing and gathering together bundles of meaning, relationships and themes, across the linear span of their lifetimes.¹⁷

Denna skenbara inkonsekvens i berättelsen ställer samtidigt en viktig fråga till metodologin: Ska intervjuaren bryta in och försöka hålla berättelsen inom huvudtemats ramar och se till att ingenting glöms bort eller ska han låta berättaren tala fritt och rekonstruera historien bakifrån? Jag anser att det är viktigt att bryta in bara om det är absolut nödvändigt och jag är inte överens med författaren, när hon skriver att man ska försöka få in berättelsen i en tids- och rumslig ram. Viktiga delar kan försvinna medan den intervjuade funderar om tidsangivelser och berättelsen bryts av sådana frågor. Den påtvingade kronologiska rationaliteten kan sopa bort möjligheten att se förklaringsmekanismerna och orsakssambanden som avslöjar den bakomliggande verklighetsuppfattningen hos den intervjuade.

Forskaren som använder muntlig historia måste vara uppmärksam på en rad angelägna frågor om relationen som byggs upp mellan honom och den intervjuade. Ras, etnicitet, kön, klass, eller kulturella skillnader kan påverka intervjuens innehåll och riktning. Ifråga om könets betydelse kan till exempel skillnaden i hur kvinnor och män ser på intervjurelationen påverka intervjuresultaten. Medan kvinnor i allmänhet är mer måna om att bygga upp och bevara relationen och inte säger emot, ser män ofta intervjusituationen som en fråga om makt och hierarki. Resultatet blir att män inte ger svaghetsavslöjande svar. Att intervjuaren förstår detta, att han eller hon alltid har en självreflekterande attityd kan vara avgörande för en lyckad intervju. Även förståelsen av de icke språkliga kommunikationskoderna är av central betydelse för att intervjun ska ge goda resultat. Allt detta förutsätter mycket grundläggande kunskaper om den intervjuade. Oftast behöver man vara en kulturell insider för att göra den bästa tolkningen av det som framkommit i intervjuprocessen. Slutsatsen borde vara att i nästan alla intervjusituationerna är det bäst om intervjuaren har samma bakgrund som den intervjuade.

Muntlig historia och behovet av interdisciplinär kunskap

Muntlig historia ställs också inför andra teoretiska och metodologiska frågor som i högsta grad är känsliga för den klassiska historievetenskapens krav. Det främsta argumentet mot muntlig historia är dess opålitlighet, vilket rör den andra aspekten som Ronald Grele skriver om: *research standards*. Denna fråga handlar om det höga kravet på metod och som en muntlig historiker ställs inför.

Minnet är inte bristfälligt bara ur glömskans synpunkt. Tänker vi på hur minnet fungerar inser vi att det lägger till saker, förändrar evenemangsförlopp eller ändrar datum för evenemang. Det knyter samman eller drar ihop händelser som utspelade sig vid olika tidpunkter osv.¹⁸ Ur dessa komprimerade och ofta symbolladdade berättelser måste historikern skala fram en pålitlig historia. Berättelsen som föds ur intervjun med historikerns hjälp blir inte ägnad åt att framställa en verifierbar sann historia. Pålitligheten kommer inte därifrån. För att denna historia ska anses som pålitlig krävs framför allt en historiesyn som sätter människan

¹⁷ Portelli, 1991:75.

¹⁸ Muntlig historia ställer alltså krav på en tydligare kunskapsteori och på kunskaper i socialpsykologi och även psykologi.

och inte fakta i berättelsens centrum. Detta synsätt är mycket mer komplext och ställer höga krav både på metod och kunskap. Förutom en bred historisk bakgrundkunskap kräver den en beredskap att placera, värdera och omvärdera sig själv i intervjusituationen ur både psykologisk och filosofisk synpunkt.

Hermeneutiken i muntlig historia

Många historiker tycker att skrivna källor är mer pålitliga än muntliga. Jag anser emellertid att även vid skrivandet är tanken styrd av andra saker än viljan till objektiv framställning. Vi vill föra vidare meningsfulla saker och bli förstådda. Vi skriver med tanke på en dialog med den framtida läsaren och vi vill bli förstådda på ett visst sätt! Denna vilja att bli förstådd på ett visst sätt styr den skriftliga framställningen lika mycket som den muntliga. Den skriftliga berättelsen kan t.o.m. bli sämre än den muntliga genom att vi försöker ekonomisera framställningen: göra oss förstådda med så få ord som möjligt. Detta leder till förenkling och ofta döljer resonemangets väg mot slutsatsen. I ett muntligt sammanhang framträder vägen tydligt eller – om den inte framträder – kan historikern ställa följdfrågor som tvingar fram den. Detta är kanske historikerns viktigaste roll i muntlig historia.

Muntlig historia är enligt min mening berättelser om hur historia fungerar och får betydelse för människor, hur den tolkas och blir en ram för förståelsen. Eftersom fakta alltid upplevs, bearbetas och tolkas har de ingen självständig existens på annat sätt än som en ganska lös kommunikativ medelpunkt. Upplevelsen är nästan mer konkret. Eftersom muntlig historia sysslar just med upplevelser lyfter den historievetenskapen till en ny nivå som är närmare förståelsen av hur fakta verkar, hur fakta blir verklig och verksam genom tolkning och handling.

Det stora problemet som historikern måste brottas med, om han vill använda intervjun för en historisk rekonstruktion, är den höga graden av instabil subjektivitet i tolkningen. En trippelhermeneutik skulle man kunna säga. Redan när handlingen som det berättas om utspelades, var den ett resultat av en tolkning av en situation. Vi har alltså *händelsen* som ursprunglig ram. Den omtolkas senare i en allt bredare ram inom en levnadsberättelse som ger händelsen *mening*. Denna levnadsberättelse är dock högst situationellt betingad. Berättaren ljuger inte; han anpassar berättelsen till den givna *situationen* så som den tolkas av honom. Då får vi trippelhermeneutikens sista led: *legitimeringen* – inom den givna situationen.

Myterna och muntlig historia

Muntlig historia kan ge nyckeln till förståelsen av hur historia fungerar som legitimerande och identitetsgivande konstruktion. Människan konstruerar en myt som sedan ligger till grund för upplevelsen som i sin tur ligger till grund för vidare aktioner... Här menar jag att det för initieringen och motiveringen av varje handling skapas en sammanhängande berättelse – en myt.

Berättelsernas eviga mallar

När vi berättar använder vi – medvetet eller omedvetet – färdiga mallar och stereotyper som skapar berättelsens intersubjektivitet. Det handlar också om människans sätt att omkonstruera verkligheten efter egna värdeskalor. Vilka mallar och stereotyper som används i berättelserna kan dock öppna vägen mot en bättre förståelse av de storsociala händelserna också.

Krig är inget enmansföretag, och inte heller logiskt ur individens synpunkt. Det skulle vi kunna invända t.ex. mot ett försök att genom muntlig historia förklara kriget som företeelse, ty muntlig historia missar grundläggande strukturella sanningar som inte kan nås genom individen. Men så enkelt är det inte. Att vi individer i stora skaror gör oss skyldiga till samma fel beror på våra identiteter och tillhöranden. *Vi* och *de* är oftast den grundläggande strukturerande principen som skapar vår identitet och återfinns i alla berättelserna. Långlivade symboler, knutna till färdiga mallar används för att beskriva gemenskapen, mallar som är tillräckligt gamla för att erkännas och delas intuitivt av alla som tillhör den. Kunskap om de mallar som ligger till grund för dessa grundläggande strukturerande principer kan berätta mer om perioden än en verklighetstrogen beskrivning. De visar vilka tankebrickorna var som användes för att ge en gemensam grupprepresentativ tolkning av den s.k. verkligheten. Tillhörigheter och uteslutningar beror på om man delar eller icke delar dessa mallar och symboler. Och man för krig när meningen i dessa gemenskapskapande symboler och mallar är hotade. I hur folk berättar och förklarar sina liv – eller historiska händelser – kan man ofta spåra dessa identitetsskapande symboler och mallar, som förklarar individens deltagande i den storsociala handlingen. Muntlig historia öppnar på så sätt, trots sin opålitlighet, nya nödvändiga vägar för att förstå de stora sammanhangen.

Att förstå tystnaden

Om muntlig historia används med rätt kunskapsbakgrund erbjuder den även andra möjligheter till ökad förståelse av historien. När vi lyssnar på folk är det ofta viktigare att ta reda på vad de inte berättar än vad de berättar. Alice Kessler Harris menar att ”often what’s left out is more significant than what’s put in.”¹⁹ Hon säger att det som det hålls tyst om i intervjun ofta säger mer om människan och den kultur i vilken händelserna utspelat sig än det som återges exakt. Samtidigt kan tystnaden visa hur händelser som verkar viktiga för historikerns tillbakablick och rekonstruktion av samtiden behandlades som obetydliga och bortglömda. Kunskap om denna felaktiga logik är i allra högsta grad viktig för att kunna få en mer verklighetstrogen bild av den historiska period som man studerar. Det kan till exempel förklara hur principiellt sett förhatliga regimer kan överleva. De förbisågs och glömdes bort i vardagslivet, som Luisa Passerini visar i sin på muntlig historia byggda studie av vardagslivet och fascismen i Turin i norra Italien.²⁰ Medan de flesta historieböcker handlar om fascismen under denna period, levde majoriteten av italienare på något sätt utanför den bild som förmedlas i dessa böcker. Systemet som skulle förklara mellankrigstiden i Italien fanns inte i de flesta italienares vardagsliv. Detta förklarar kanske varför våldsbaserade regimer så lätt faller

¹⁹ Grele 1985:69.

²⁰ Passerini, 1992.

när deras våldsresurser inte längre räcker till för att upprätthålla sin makt. De hålls utanför vardagslivet och detta gör att de inte får något stöd när de faller. De klassiska metoderna räcker inte för att komma så nära historien.

Berättelsen som metafor

Vissa berättelser kan fungera som metaforer för hela världsuppfattningar eller värdesystem. Det är viktigt att kunna tyda dem för att förstå människors handlingar i givna situationer. ”Myth is a fundamental component of human thought” skriver Paul Thompson och Raphael Samuel, och med hänvisning till dagens händelser i Irland, Libanon osv: ”... myth has lost neither its imaginative purchase nor its living power as a historical force today.”²¹ Man kan bara hålla med dem. De slår också fast den muntliga historiens roll i förståelsen av hur verkligheten uppfattas och ofta omvandlas till en metafor som erbjuds som ett instrument för en bättre insikt:

We can observe the displacements, omissions and reinterpretations through which myths in personal and collective memory take shape ... we must look at life stories in this light. They should be seen not as blurred experience, as disorderly masses of fragments, but as shaped accounts in which some incidents were dramatised, others contextualized, yet others passed over in silence, through a process of narrative shaping in which both conscious and unconscious, myth and reality, played significant parts ...²²

Muntlig historia ger möjlighet att se och analysera hur ”... personal history is formed and shaped by symbolic notions of the past” och ger, som jag tidigare sagt, tillgång till att förstå hur kunskap och identitet byggs upp inte på reella grunder utan på en realitet filtrerad eller skapad av mytens och metaforens logik.²³

Myter är idealbildande; både bakåt, för att förklara ”vad som hände” eller ”varför gjorde vi så?”, men också framåt, som ideal för hur världen ska se ut och för hur vi ska bete oss, myten om det kvinnliga eller manliga idealet, om hur en mor ska vara osv. Detta är vad som driver människors handlingar, och det som kanske har den största historieskapande effekten. Men den historiker som alltför länge skolats i faktasökande vetenskapliga värderingar kan ofta missa detta. Samuel och Thompson uttrycker denna oro när de skriver om nationella myter:

As historians, perhaps taking too much in our culture for granted, and certainly sceptical of the origins of these national myths, we risk missing their real historical significance. For such constructed myths have an extraordinary power to rally whether at the ballot box or on the battlefield ... national myths and the sense of national history which they help to build also raise fundamental questions of just who belongs and who does not. Time and again, in rallying solidarity they also exclude, and persecute the excluded.²⁴ As western historians trained in a rationalistic tradition of cause and effect it is not easy for us to evaluate the power of symbols, the force of illusion. Yet it is not the less real for that.²⁵

21 Raphael & Thompson, 1990:4.

22 Raphael & Thompson, 1990:5.

23 Raphael & Thompson, 1990:6.

24 Om nationalmyten och nationalkänslan saknas ersätts den av andra myter, som förmodligen föregick nationalmyten, som t.ex. den om familjetradition, förfäderna eller religiösa myter. Detta behov av identitets- sammanhållande myter visas övertygande i.

25 Samuel & Thompson, 1990:18–19.

”Many historians live by the myth of realism” skriver Elisabeth Tonkin och jag kan bara hålla med henne. Liksom när hon skriver att ”I write on ‘representations of pastness’ instead of ‘history’ because that is what all histories must be. They are chains of words, either spoken or written, ordered in patterns of discourse that represent events.”²⁶

The Myths We Live by

Folk använder vedertagna stereotyper i sina livshistorier för att bygga upp – som Henri Tajfel skulle uttrycka det – positiva sociala identiteter.²⁷ Dessa är inga målmedvetna konstruktioner utan val mellan de tillgängliga förklaringsbrickorna. Ett bra exempel är utvecklingsmyten. Den är så grundmurat inbyggd i det västerländska tänkandet att folk berättar nästan alltid om sina liv som en uppåtgående process. Många affärsmäns livshistorier börjar – skriver Jean Peneff – med myten om en fattig barndom. Ju lägre man startar desto större är uppgången. Och medan början är någon annans förtjänst, är uppgången deras egen.²⁸

Mytkonstruktionen härstammar ur ett grundläggande mänskligt behov att förklara och kontrollera omgivningen. Den är en typisk metod också för att ge mening åt den obegripliga tillvaron. Även om myten är imaginär har den en skapande kraft som omformar och förändrar den mänskliga verkligheten så att den blir begriplig. Denna nya verklighet ligger sedan till grund för lagar och regler som styr människans vardagliga tillvaro och påverkar hennes syn och tankar. Och för vardagslivets människa blir dessa regler och lagar långt viktigare och mer reella än någon ontologisk sanning om världens beskaffenhet. Det viktiga är att denna sanning som myten skapar har en mening både för världen och människan. Samtidigt ger den människan en identitet som motstår det dagliga livets föränderlighet och leder henne tillbaka till ett väsen runt vilken livets tillfälligheter samlas.

I myten får historia och framtid sin mening och vardagens meningslöshet upplöses i det egna livets meningsgivande mytiska berättelse. Dess funktion är ofta att ge hopp i hopplösa situationer. Dessa grundläggande drag utgör egentligen *The Myths We Live by*.²⁹ Muntlig historia kan öppna vägen för att se deras verkan.

Louisa Passerini tvekar inte att använda sig av Jung och knyta historien till arketypiska gestalter eller tankemönster vid analysen av intervjun. Hon citerar James Hillmann och skriver att muntlig historia öppnar vägen till att ”rediscover history as recorder of the meaningful.”³⁰ Hon skriver också att muntlig historia ”... force us ... to reflect on our fundamental habits of thought.”³¹ Detta är verkligen något som dagens historiker behöver göra. Vi förmår ännu inte hantera den relativa irrationaliteten som verkar på individnivå och koppla den till strukturernas nödvändiga rationalitet.

26 Benmaior & Skotnes, 1994:27.

27 Se Henri Tajfels teori om positiva sociala identiteter presenterad i introduktionskapitlet i Bourhis, & Leyens, 1994, och i artikeln av Cioldi & Doise i samma bok..

28 Se Jean Peneffs artikel, *Myths in life stories*, i Samuel & Thompson, 1990.

29 Samuel & Thompson, 1990.

30 Passerini, 1992:56–57.

31 I artikeln *Work Ideology and Working Class Attitudes to Fascism*, Thompson, 1982:55.

Att använda muntlig historia

Our Common History är kanske en av de bästa böckerna om muntlig historia som jag har läst.³² Den visar historikernas väg mot den nya metoden, men samtidigt speglar den hur svårt det var för vissa att acceptera muntlig historia som metod och hur de brottades med frågorna som denna, då nya, metod ställde. Ett tydligt exempel på denna brottnings och på historikernas utveckling i den här processen ges av Lutz Niethammer. Han upptäckte den stora diskrepansen mellan hur historiker ofta uppvuxna i medelklassfamiljer och arbetare tänker: "Through the interviews we were introduced to new ways of thinking and acting often anathema to our petit-bourgeois habits and style."³³ Muntlig historia blev för honom en metod att öppna kommunikationen mellan dessa två världar. Upptäckten av denna nya möjlighet avlägsnade dock inte misstänksamheten. Källorna verkade opålitliga och förvirrande för den traditionellt tänkande historikern: "... finally I ended up by collecting five substantially different of one and the same story about a major event, all by one and the same author...".³⁴ Ändå blev de mycket värdefulla ur flera andra synpunkter. Den ena synpunkten var egentligen en ren fakta synpunkt. Niethammer skriver om reorganiseringen av livet i Tyskland efter kriget. I denna reorganisering hade de s.k. working-klass liberation committees en viktig roll, men de upplöstes av ockupationsmakterna, och spåren sopades igen av deras agenter. Det enda som återstod var några få intetsägande dokument. Den enda lösningen för att rekonstruera och skriva dessa kommittéers historia var att använda muntliga källor.

En annan viktig aspekt som talade för den nya metoden var upptäckten att intervjuerna var viktiga även för att kunna tolka de få skrivna källorna: "these stories ... opened our eyes to how these sources might be interpreted."³⁵ Inte bara tolkningen utan också sättet att fråga förändrades genom kontakten med människorna, med den levande historien. Niethammers metodiska slutsats sammanfattats på följande sätt: "oral history taught us how to ask new questions and proved to be a training ground for imaginative interpretation."³⁶

Att förstå hur människor hanterar det dagliga slitet och hur detta leder till uppror och revolution är något som ofta överskrider faktainsamlarens möjligheter. Muntlig historia kan föra oss närmare denna förståelse. Att se vilka människors "main areas of concern" var och hur dessa förändrades eller medvetandegjordes under påverkan av yttre händelser, är möjligt bara genom att göra en samlad muntlig dokumentation av flera olika intervjuer och sedan sammanställa alla varianter av samma berättelse.³⁷

Inom muntlig historia finns dock några specifika fallgropar som Luisa Passerini varnar oss för: "These are firstly to use oral sources in a mainly or entirely factual way, simply to convey or confirm evidence on particular events: and secondly, to evade discussion of the problem which they pose in relation to wider historical interpretation, protecting but in the

32 Thompson, 1982.

33 Se artikeln *Oral history as a Channels of Communication between Workers and Historians*, i Thompson, 1982.

34 Ibidem, s. 24

35 Ibidem, s. 25

36 Ibidem, s. 27.

37 Se artikeln av Borderias & Vilanova, *Memories of Hope and Defeat: Catalan Miners and Fishermen under the Second Spanish Republic 1931 – 9*, i Thompson & Burchardt, 1982.

same way stifling oral history within a ghetto of its own.”³⁸ Det är uppenbart att Passerini menar att det är vanskligt att leta svar på frågor om exakt kronologi och ren objektivitet med den muntlig historiska metoden. Det är förvisso farligt att bortse från de här frågorna och stänga in muntlig historia i ett litet fack. Muntlig historia är en metod som belyser en sida av historien, vilket förstås är långtifrån tillräckligt. Man måste kunna kommunicera med övriga metoder och kombinera resultaten. Detta underlättas inte av det faktum att muntlig historia kämpar med “major problems of conceptualisation.”³⁹ Snarare visar det här att många av dess representanter ännu inte har förmått lämna de gamla tankebanorna. Att föra in den enskilda berättelsen, vardagslivet och individualiteten i den stora allmänna berättelsen, att svara på frågor om mening och representativitet är fortfarande svåra problem för muntlig historia. Hur historiska händelser växer fram ur vardagslivet eller hur vardagslivet hanterar dessa händelser, hur grunderna till historiens födelse och fortsatta existens skapas genom de individuella högst slumpbetingade levnadsödenas sammanflätning är problem som behöver adekvata begrepp för att kunna lösas.

Analysen av vardagslivets förfinade och oerhört påtagliga tidlighet, det känsliga spelet mellan slump och nödvändighet, mellan enskildheter och *longue durée*, mellan mentalitet, stereotyper och konkreta händelser kräver en ny filosofi av historien, en filosofi som tillåter en glidning mellan dessa nivåer utan att skapa inkoherens.

Muntlig historia och falska myter

Ett tydligt bevis på behovet av muntlig historia är dess kapacitet att genom sin närhet till vardagslivet slå sönder vissa etablerade historiska myter. Låt oss ta som exempel Luisa Passerinis artikel om arbetarna i Turin, som visar hur den gamla historieskrivningens stereotypier – till exempel myten om den antifascistiska arbetarklassen – upplöses i vardagslivets verklighet. I sina slutsatser påstår Passerini inte att arbetarklassen blev profascist. Saken var dock inte så enkel. Det fanns även en viss acceptering av fascismen under påverkan av ”defeat and acceptance and rationalization of the defeat.”⁴⁰ Intervjuerna visar att fascismen tog fram gamla värden som kunde skapa en konsensus som kunde dölja känslan av besegrad klass hos arbetarna. Passerini visar samtidigt att motståndet inte uppkom på det sätt som historikerna och ideologierna har talat om, alltså inte i namn av ett klassmedvetande, utan genom ett instinktivt avståndstagande från fascismens motsägelsefullhet. Det var ju fascisterna själva som inte levde upp till de värden som själva tog fram. Och här ligger – menar jag – grunden till vardagsmänniskans instinktiva avståndstagande från fascismen eller kommunismen: deras representanter ljög henne rakt upp i ansiktet. Runt principerna kunde konsensus skapas. Men inte runt representanterna. Och detta gör att Passerini hade rätt när hon skrev: ”the problem of consensus under Fascism is not merely a historical question: it is also of contemporary political relevance.” Av evig relevans skulle jag tillägga. En annan fråga, som fortfarande har högst relevans är: ”what makes the oppressed internalise the acceptance of their dependence? What leads them to accept their oppression in cultural and psychological terms, to the point

38 Ibidem, s. 54.

39 Ibidem, s. 55.

40 Ibidem, s. 57.

of even praising it and preferring it to any struggle for change?"⁴¹ Man måste fråga människorna, och lyssna på deras förklaringar, för att förstå detta. Bara genom att förstå vardagen och det vardagliga tänkandet kan man gå till botten med den historiska förståelsen.

Muntlig historia kan föra fram företeelser i ljuset, som inte kan deduceras ur analys av socioekonomiska förhållanden. Genom att skapa adekvata begrepp kan man blottlägga subjektiva tolkningar och meningar, samt förstå hur de stora händelserna omgestaltas i vardagslivets slit. Nödvändigheten att skapa begrepp inifrån det dagliga livet som speglas i intervjuerna är uppenbar när de vetenskapliga begreppen och den dagliga verkligheten som intervjuerna ofta talar om inte riktigt passar ihop.⁴² Detta är både möjligt och nödvändigt i den muntliga historiens fall och ett absolut behov i hela historieskrivningen. Genom att föra in vardagslivet i ljuset kan man följa förändringen i de värderingar som låg till grund för de gamla sociala relationerna och se hur det nya tar form.

Att till exempel den italienska arbetarklassen splittrades av olika ideologier förklarades genom enkla och rent vardagliga resonemang som inte kan omfattas av vetenskapliga begrepp. Liliana Lanzaro visar hur lite det var som avgjorde om någon tog ställning för eller mot katoliker, för eller mot kommunister i det italienska vardagslivet. Hon visar också hur dessa vardagliga val sedan blev överideologiserade för att legitimera politikernas maktanspråk. De små ord som bidrog till splittringen växte till fakta, och verkade på ett sätt som inte gynnade arbetarklassens enhet.⁴³

Det finns även exempel på hur historisk kontinuitet och diskontinuitet sätts under lupp med hjälp av muntlig historia. Hur folk bevarar eller förlorar sin identitet. Häpnadsväckande uppgifter kommer fram genom den muntlig historiska analysen av hur t.ex. judar och tyskar minns kriget och övergångstiden som omedelbart följde. Nästan alla intervjuade tyskar går förbi jedeförföljelserna i sina levnadshistorier. Tendensen att minimera förföljelsernas betydelse och främst minnas bombardemangen och de tyska förlusterna är genomgående. Dessa tyska förluster räknas som motvikt till brotten som hade begåtts. Tyskarna hade mördat men de hade också blivit utsatta för mordiska attacker. Runt denna upplevelse solidariserar sig tyskarna efter kriget.

Judarna får plats för ett ögonblick i dessa berättelser för att sedan försvinna, utan att detta försvinnande väcker några frågor. Vad gäller tyskarnas syn på judarna under efterkrigsperioden skriver Frank Stern att: "the dividing line between the stereotypical impact before and after 1945 is very thin ... The image of the Jew as perceived by many Germans is part of the continuous mental flow from the 1930s to the 1960s."⁴⁴

I skriande kontrast mot tyskarna speglar intervjuerna med judiska överlevande den enorma, nästan slutgiltiga brytningen som inträdde i deras liv och i relationen till tyskarna efter förföljelsernas början. De rycktes upp ur sina liv och slängdes ut bland dödliga fiender utan att hinna reagera. De utplånades och deras tyska grannar tittade i bästa fall bara på – eller så

41 Båda citat ur Passerini, 1992:58.

42 Passerini, 1992:59–61.

43 Liliana Lanzaro i Passerini, 1992.

44 Frank Stern, *Antagonistic memories* i Passerini, 1992: 28.

medverkade de. De få som lyckades överleva hade intrycket att leva på lånad tid. Allting förändrades och ingenting kunde någonsin bli som förut. Tyskarna blev för alltid *de andra*.⁴⁵

Muntlig historia: mer än vetenskap

Historikern som använder sig av muntlig historia som metod ställs inför svåra val både ur metodisk, moralisk och kunskapsteoretisk synvinkel. Ett citat av Louisa Passerini som belyser detta passar bra som avslutning till denna artikel:

Memory – or better: memories – can help us find ways, in the era of the equality and cosmopolitanism, ‘to participate in the other, to share his/her being other’.

...

For us the task is to participate in different memories, to share their differences not in any way in an attempt to demonstrate their universality but rather to insist on the diversity and the plurality of memory.⁴⁶

Denna inlevelse i den andres värld och förståelsen av de enskildes autonomi och mångfalden i det universala är en uppgift som är lika viktig som allt annat i historievetenskapen. Muntlig historia har – trots sina svårigheter – visat sig kunna lösa denna uppgift. Den har visat sig vara den bästa vetenskapliga metoden både för att komma åt denna pluralitet och för att relatera den till den skenbara enhet och kontinuitet som strukturerna uppvisar. Muntlig historia är också något mer: den kan öppna våra känslor och tillåta oss komma närmare den känslomässiga bakgrunden till det som har hänt. Den berör oss. När den lyckas, då är denna historieskrivning lite mer än vetenskap.

Referenser

- Benmaior & Skotnes, *Migration and Identity*, New York, 1994.
 Bertaux, Daniel, *Biography and Society*, Beverly Hills, 1983.
 Bourhis & Leyens, red., *Stéréotypes, discrimination et relation intergroupes*, Liège, 1994.
 Chalmers, Allan: *Vad är vetenskap egentligen*, Stockholm, 1995.
 Dunaway & Baum, red., *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*, London, 1996.
 Establet, Roger, *Comment peut-on être Français?*, Paris, 1997.
 Grele, Ronald J., *Envelopes of Sound*, Chicago, 1985.
 Heisenberg, Werner, *Delen och helheten*, Stockholm, 1993.
 Hirsch, Herberth, *Genocide and the Politics of Memory*, London, 1995.
 Kuhn, Thomas, *The Structure of Scientific Revolution*, Chicago, 1996.
 Lakatos, Imre, *Proofs and Refutations*, Cambridge, 1976.
 Lakatos, Imre, *The Methodology of Scientific Research Programmes: Philosophical Papers Volume 1.*, Cambridge, 1977.
 Lamont, William, red., *Historical controversies and historians*, London, 1998.
 Passerini, Luisa, *Memory and totalitarianism*, Oxford, 1992.
 Perks, Robert & Thomson, Alistair, red., *The oral history reader*, London, 1998.

⁴⁵ Ibidem, 42.

⁴⁶ Passerini, 1992: 18.

Portelli, Alessandro, *The Death of Luigi Trastulli ... Form and meaning in Oral History*, New York, 1991.

Ritchie, Donald A., *Doing Oral History*, New York, 1995.

Samuel & Thompson, red., *The Myths We Live by*, London, 1990.

Stave & Sutherland & Salerno red., *From the Old Country*, Hanover, New England, 1999.

Thompson & Burchardt, red., *Our Common History: the transformation of Europe*, London, 1982.

Vansina, Jan, *Oral Tradition*, Chicago, 1965.

Yow, Valerie Raleigh, *Recording Oral History*, London, 1994.

Senaste nytt i institutionens skriftserier

För frågor om Växjö University Press, abonnemang på Acta Wexionensia, eller köp av enskilda volymer, kontakta:

Kerstin Brodén, redaktör på Växjö University Press

E-post: Kerstin.Broden@vxu.se

Telefon: 0470-708267.

För tidigare nummer av Scripta Minora se www.vxu.se/hum/publ/scriptaminora/

Observera att författarnamn och artikelrubriker också är **klickbara länkar!**

- Acta Wexionensia** **Kristina Jansson**, Saisir l'insaisissable: les formes et les traductions du discours indirect libre dans des romans suédois et français. Acta Wexionensia nr 86/2006. ISBN: 91-7636-499-2. Doktorsavhandling i franska. [texten på franska] (pdf-fil)
- Lars Olsson** (red), Invandring, invandrare och etniska relationer i Sverige 1945-2005. Årsbok från forskningsmiljön AMER. Acta Wexionensia nr 79/2005. ISBN: 91-7636-488-7.
- Johan Svanberg**, Minnen av migrationen. Arbetskraftsinvandring från Jugoslavien till Svenska Fläktfabriken i Växjö kring 1970. Acta Wexionensia nr 80/2006. ISBN: 91-7636-490-9.
- Rapporter från Humaniora** **Hägerdal, Hans**, Candrasangkala: The Balinese Art of Dating Events. Rapporter från Växjö universitet: Humaniora ISSN 1404-0441 [endast publicerad elektroniskt; texten på engelska] (pdf-fil)
- Sofia Ask, Gunilla Byrman, Solveig Hammarbäck, Maria Lindgren, Per Stille** (red.), Lekt och lärt. Vänskrift till Jan Einarsson 2006. Rapporter från Växjö universitet: Humaniora, Nr 16/2006. ISBN: 91-7636-509-9.
- Scripta minora** **Nr 47: Meike Krüger**, Spuren des kollektiven Gedächtnisses im Roman Faserland von Christian Kracht.
- Nr 48: Corina Löwe**, "Eigentlich können wir uns jeden Tag entscheiden, jemand anderer zu sein" Metamorphosen von Geschlechtsanatomie und -identität, dargestellt an den Romanfiguren in Sibylle Bergs Roman Amerika.
- Nr 49: Gunilla Byrman & Jan Einarsson** (red.), Två uppsatser i nordiska språk (Lovisa Alvtörn: En människas språkhistoria. I ljust av ett vidgat lektbegrepp. Astrid Skoglund: "Om sättet att tillhopa gå". Jämförelse mellan två sexualvetenskapliga texter från två skilda sekel)
- Nr 50: Arvid Jurjaks**, I en bländande verklighet. Om sol och hetta i Albert Camus Främlingen.
- Klicka här för att komma till Scriptas minoras webbplats, välj sedan länk till önskad skrift (pdf-filer).

Om HumaNetten HumaNetten kom till för att förverkliga ett av målen i institutionens Verksamhetsplan och kvalitetsprogram för läsåret 1997/98, nämligen att göra texter producerade vid institutionen tillgängliga för en större läsekrets. Dessutom innehåller HumaNetten recensioner av nyutkommen litteratur och utrymme för debatt. HumaNetten utkommer höst och vår.

Bidrag skickas som Word- eller RTF-dokument till Börje Björkman. Redaktionen förbehåller sig rätten att kvalitetsgranska och refusera insänt material.

© respektive författare. Det är tillåtet att kopiera och använda material ur HumaNetten för forskningsändamål om källan anges. För övriga ändamål kontakta författaren.

För artikel- och författarregister, se www.vxu.se/hum/publ/humanetten/

Redaktionsråd:

docent Gunilla Byrman (redaktör)

docent Christina Angelfors

universitetslektor Hans Hägerdal

Kontakt: e-post till borje.bjorkman@vxu.se

Postadress, telefon- och telefaxnummer:

Institutionen för humaniora, Växjö universitet, 351 95 VÄXJÖ

Tel 0470-70 80 00 (vx)

Fax 0470-75 18 88

Tidigare nummer:

- Höstnumret 2005 gör nedslag i vietnamesisk historia, i indisk och sydafrikansk litteratur samt ger en posthum hyllning till Jacques Derrida.
- Vårnumret 2005 handlar bl.a. intertextualitet i poplyriken, Stieg Trenter och ett yrke i förändring.
- Höstnumret 2004 tar en titt på tidningarnas familjesidor, den kanske gamla texten Ynglingatal och den nya användningen av verbet äga.
- Vårnumret 2004 för oss på spännande litterära vägar.
- Höstnumret 2003 rör sig fritt över horisonten, från Färöarna till Lund, från tingsrätter till tautologier.
- Vårnumret 2003 är ett blandat nummer där vi bl.a. bevistar en internationell konferens om sexualitet som klassfråga och möter idrottshjälten Gunder Hägg.
- Höstnumret 2002 behandlar etniska relationer.
- Vårnumret 2002 ägnas helt och hållet åt temat genus.
- Höstnumret 2001 domineras av texter från årets Humanistdagar och från ett seminarium om historieämnets legitimitet.
- Vårnumret 2000 försöker svara på frågan: ”Where did all the flowers go?”
- Höstnumret 2000 gör oss bekanta med en filosof, en överrabbin och en sagoberätterska.
- Vårnumret 2000 diskuterar frågor kring historiens slut, litteraturvetenskapens mening, översättningar och den moderna irländska romanen.
- Höstnumret 1999 speglar årets Humanistdagar vid Växjö universitet.
- Vårnumret 1999 rör sig såsom på vingar och berättar om nyss timade konferenser i Paris och Växjö.
- Höstnumret 1998 Här går det utför! Såväl med svenskan i Amerika och den tyska litteraturen i Sverige som med Vilhelm Mobergs sedebetyg.
- Vårnumret 1998 bjuder på en ’lycklig humanistisk röra’ av europeiska författare, svenska lingon i fransk tappning och stavfel(!).
- Höstnumret 1997 speglar årets Humanistdagar med temat Möten Mellan Människor.